

Київський національний торговельно-економічний університет
Кафедра адміністративного, фінансового та інформаційного права

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

Правове регулювання грошового обігу в Україні

Студента 2 курсу, 7м групи,
спеціальності 081 «Право»,
спеціалізації «Фінансове право»

Щипанова Артема
Васильовича

Науковий керівник
к.ю.н., доцент

Гуржій Анна
Валеріївна

Гарант освітньої програми
К.ю.н., професор

Ніколаєва Людмила
Вікторівна

Київ 2018

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕГУЛЮВАННЯ ГРОШОВОГО ОБІГУ	7
1.1. Грошовий обіг як об'єкт науково-правових досліджень	7
1.2. Поняття та сутність грошового обігу	16
1.3. Структура грошової системи України	25
1.4. Генезис правового регулювання грошового обігу в Україні	32
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ГРОШОВОГО ОБІГУ В УКРАЇНІ	37
2.1. Нормативно-правове регулювання готівкового грошового обігу в Україні	37
2.2. Нормативно-правове регулювання безготівкового грошового обігу в Україні	48
2.3. Суб'єкти публічного адміністрування в сфері грошового обігу	59
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГРОШОВОГО ОБІГУ В УКРАЇНІ.....	72
3.1. Світовий досвід правового регулювання грошового обігу.....	72
3.2. Шляхи вдосконалення правового регулювання грошового обігу в Україні	94
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ.....	103
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	109

ВСТУП

Актуальність теми. Бурхливий характер сучасних суспільних відносин знаходить своє відображення майже у всіх без винятку сферах суспільного життя. Не є винятком і сфера фінансового права, яка зобов'язана своїм динамічним розвитком зміною економічної моделі розвитку держави та значним розширенням механізмів та інструментів фінансових відносин у суспільстві.

Серед цих відносин вагомого значення набуває сукупність правових норм, спрямована на емісію (випуск) грошових знаків, інших засобів платежу та забезпечення їх обігу в державі, що отримала назву емісійного права. У складі останнього, як і в складі фінансового права взагалі, особливо важлива роль завжди відводилась грошовому обігу, роль якого останнім часом значно зросла. Це, перш за все, пояснюється необхідністю належного фінансового забезпечення тих соціально-економічних процесів, які протікають у суспільстві і потребують засобів платежу для забезпечення товарообмінних операцій, кількість та механізми перебігу яких постійно ускладнюються. Разом із розвитком суспільних відносин має удосконалюватись і їх правове регулювання, в основі якого повинні лежати базові категорії та процеси, на яких в подальшому розвиваються нормативні приписи.

Враховуючи це, на перший план виходять питання поняття та фінансово-правової сутності грошового обігу, що мають бути покладені в основу подальшої розбудови його правового регулювання, оскільки без розуміння сутності будь-якого суспільно-економічного явища неможливо забезпечити його належне регулювання правовими нормами.

Значної актуальності дане питання набуває в контексті сучасних фінансово-економічних тенденцій зумовленими кризовими явищами у економіці, які спонукають до більш глибокого розуміння грошово-обмінних

процесів, які протікають у суспільстві та є невід'ємною частиною суспільних, у тому числі фінансово-правових відносин.

Правові питання регулювання грошового обігу аналізувалися у працях Л. К. Воронової, Є. О. Алісова, О. П. Орлюк, О. А. Костюченко, І. Б. Заверухи, В. К. Шкарупи, М. П. Кучерявенка, О. О. Качана, В. В. Козюка, Н. І. Костіна, Т. А. Латковської, М. І. Савлука, А. О. Селіванова та інших. Проте діяльність НБУ по регулюванню грошової маси в сучасних умовах розвитку банківських правовідносин з метою визначення шляхів удосконалення правових заходів потребує дослідження.

Метою роботи є обґрунтування перспектив розвитку правового регулювання грошового обігу в Україні.

Відповідно до мети перед написанням роботи біло поставлено такі **завдання:**

- розкрити грошовий обіг як об'єкт науково-правових досліджень;
- вивчити поняття та сутність грошового обігу;
- дослідити структуру грошової системи України;
- розглянути генезис правового регулювання грошового обігу в Україні;
- вивчити нормативно-правове регулювання готівкового грошового обігу в Україні;
- дослідити нормативно-правове регулювання безготівкового грошового обігу в Україні;
- проаналізувати суб'єкти публічного адміністрування в сфері грошового обігу;
- дослідити світовий досвід правового регулювання грошового обігу;
- обґрунтувати шляхи вдосконалення правового регулювання грошового обігу в Україні.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини щодо здійснення правового регулювання грошового обігу в Україні.

Предметом дослідження є правове регулювання грошового обігу в Україні.

Методи дослідження. У процесі дослідження були використані загальнонаукові методи, а саме історичний для розгляду грошового обігу як об'єкта науково-правових досліджень, а також для вивчення генезису правового регулювання грошового обігу в Україні, системний метод був використаний для дослідження поняття, сутності та структури грошового обігу. Також у роботі було використано спеціально-юридичні методи такі як порівняльно-правовий – для аналізу нормативно-правового регулювання готівкового грошового обігу в Україні, вивчення нормативно-правового регулювання безготівкового грошового обігу в Україні, дослідження суб'єктів публічного адміністрування в сфері грошового обігу, а також техніко-юридичний метод для вивчення світового досвіду та шляхів удосконалення правового регулювання грошового обігу в Україні.

Практичне значення роботи полягає у можливості застосовувати на практиці запропоновані перспективи розвитку правового регулювання грошового обігу в Україні.

Структура роботи. Відповідно до мети та завдань дослідження робота складається зі вступу, трьох розділів, дев'яти підрозділів, висновків, списку використаних джерел із 113 найменувань. Загальний обсяг роботи 103 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕГУЛЮВАННЯ ГРОШОВОГО ОБІГУ

1.1. Грошовий обіг як об'єкт науково-правових досліджень

Гроші, будучи невід'ємною складовою сучасного світу, обертаються у суспільстві забезпечуючи обмін товарів і послуг між його членами. Відповідно, грошовий обіг підлягає правовому регулюванню, оскільки державі необхідно вирішувати два найважливіші завдання: забезпечувати стійкість національної грошової одиниці і прийнятне співвідношення між грошовими доходами населення і вартістю товарів та послуг на внутрішньому ринку [6, с. 232].

Як зазначає автор Т.А Латковська, інтенсивний розвиток фінансових відносин виявляє значення окремих фінансово-правових інститутів, у результаті чого відбувається формування нових інституційних утворень або розширюються та піднімаються на новий рівень вже існуючі переростаючи із простих у складні. В умовах ринкового господарства та визнання державою приватної форми власності розширюється емісійна діяльність держави, являючи собою особливий вид її фінансової діяльності та передуючи мобілізації коштів фондів, їх розподілу та використанню з метою виконання завдань і функцій держави. Взагалі без емісійних, бюджетних і податкових відносин неможливе функціонування суспільства, саме в їх правовому регулюванні зацікавлена будь-яка країна [44, с. 13]. Дійсно, доволі складно уявити собі перебіг фінансових відносин без наявності попередньо випущених у обіг грошових одиниць, які в подальшому мобілізуються до бюджетів всіх рівнів, а також використовуються у процесі розподілу з централізованих та децентралізованих фондів фінансових ресурсів.

Слід цілком погодитися з О.В. Шпильківською, що у сучасній системі фінансового права існують труднощі та проблеми, які виникають у практиці використання одиниць фінансового права через відсутність чітких визначень правничих понять, законодавчих дефініцій, єдності у термінології [103, с. 14]. Однією з таких проблем є і неоднозначність поняття права грошового обігу в науковому середовищі.

Так, досліджуючи грошовий обіг як базову фінансово-правову категорію системи фінансового права, Є.О. Алісов зазначає, що внаслідок відомих соціально-політичних й економічних процесів у постсоціалістичних умовах фінансово-правова наука одержала в Україні істотний імпульс для свого розвитку. У цьому контексті, зауважує науковець, слід зазначити, що з'ясування особливостей фінансово-правового регулювання суспільних відносин у сфері грошового обігу й урахування можливостей впливу цього явища на сферу публічних фінансів безпосередньо пов'язані з необхідністю визначення сутності, змісту й структури цього соціально-економічного об'єкта. Однією з ключових проблем у цій сфері є визначення поняття та специфіки даного явища як об'єкта фінансово-правового регулювання. При цьому, на його думку, такий підхід має не лише теоретичне, але й вагомим практичне значення [2, с. 196].

Окремих питань грошового обігу, в ході дослідження правового регулювання грошової системи України, торкався у своєму дисертаційному дослідженні О.А. Лукашев [47], який в подальшому, досліджуючи теоретичні проблеми розвитку і трансформації системи фінансового права, у своїй докторській дисертації розглянув лише окремі проблеми сучасного правового стану вітчизняної грошової системи [47], проте питання поняття грошового обігу так ним до кінця вирішено і не було, а тим паче в контексті емісійного права.

Дослідженню даного питання приділив значну увагу і автор Є.О. Алісов [3], який основну увагу зосередив саме на питаннях правового

регулювання грошового обігу, і значно менше уваги приділив його фінансово-правовій сутності.

Відповідно варто з'ясувати фінансово-правову сутність грошового обігу, а також його суттєві ознаки з огляду саме на емісійне право, складовою частиною якого він являється.

Грошовий обіг як базова фінансово-правова категорія позначає безперервний рух грошей при виконанні ними своїх функцій у готівковій і безготівковій формі, який обслуговує реалізацію товарів, а також нетоварні платежі і розрахунки в господарстві. Традиційно це поняття охоплює особливий економічний процес, залишаючи поза увагою характеристику явища як особливої сфери суспільного відтворення, де цей процес протікає. Обидва ці аспекти безпосередньо пов'язані між собою і не існують один без другого, у зв'язку із чим дійове правове регулювання грошового обігу неможливе без урахування й упорядкування таких рівнобіжних проявів регульованого об'єкта, а також існуючого взаємозв'язку між ними [2, с. 207].

Одне з перших визначень поняття «грошового обігу» наведено у книзі «Дослідження про природу і причини багатства народів» Адама Сміта, який визначає, що головними причинами виникнення та вживання грошей є поділ праці і природна необхідність ринкового обміну товарів і послуг. Він досліджує гроші як особливу частину загальних запасів суспільства і вказує, що формування як економічного, так і правового поняття «грошового обігу» і його законодавче регулювання є наслідком відділення номінальної вартості грошей від реальної; появи перших банківських послуг для проведення безготівкових платежів, що спричинило подальший паралельний розвиток готівкового та безготівкового грошового обігу. За визначенням Адама Сміта, яке не застаріло і до нашого часу, гроші – це велике колесо обігу, це велике знаряддя обміну і торгівлі [89, с. 215].

На нашу думку, не можна лишити без уваги і наукову роботу М.І. Тургенєва, який визначив, що «гроші є ні що інше, як засіб обігу, які

служать для обігу товарів і разом з тим для задоволення потреб держави» [92, с. 362-363].

У вищенаведених визначеннях чітко простежується подвійність форми грошей, які з одного боку виступають законним платіжним засобом, статусу якого їм надає держава, а з іншого – є засобом обігу, що забезпечує рух товарів і послуг шляхом обміну їх на дані платіжні засоби. Відповідно, грошовий обіг забезпечується державою, проте існує об'єктивно у суспільних відносинах, оскільки гроші виступають лише мірою вартості товарів і послуг та спрощують обмінні процеси, але і без них такі процеси не зупиняються. Тобто, держава просто допомагає протіканню цих процесів водночас отримуючи певну вигоду у вигляді частини вартості вираженої у грошовій формі, що надходить до фондів коштів та можливості контролювати дані процеси на загальнодержавному рівні.

Грунтовне дослідження правового регулювання грошового обігу, безготівкового і готівково-грошового обігу з наведенням визначення їх понять проведено Н.Д. Еріашвілі, який зазначає, що грошовий обіг – це рух грошей при виконанні ними своїх функцій у готівковій та безготівковій формі. Грошовий обіг обслуговує товарне виробництво і товарний обіг, при цьому гроші змінюють форму вартості за формулою Т-Г-Т (товар-гроші-товар), кругообіг і оборот капіталів, а також рух позичкового і фіктивного капіталів і доходів різних соціальних груп. Отже, підсумовує науковець, грошовий обіг опосередковує обмін всього сукупного суспільного продукту, а також його частини – національного продукту. Як стверджує Н.Д. Еріашвілі, грошовий обіг здійснюється у двох формах: безготівковій та готівково-грошовій. За вченням Н.Д. Еріашвілі, безготівковий обіг являє собою процес руху вартості без участі готівки у вигляді перерахування грошових коштів по рахунках в банках і заліків взаємних вимог. Готівково-грошовий обіг, за визначенням Н.Д. Еріашвілі, – це обіг, який являє собою рух готівки в сфері обігу і виконання нею функцій засобу платежу та засобу обігу. Готівково-грошовий обіг здійснюється за допомогою різних видів

грошей: банкнот, металевих монет, інших кредитних інструментів – векселів, банківських векселів, чеків, кредитних карток [104, с. 314-315].

Цікавою є позиція М. П. Кучерявенка, Є.О. Алісова та О.А. Лукашева. Так, вищеназвані науковці не наводять визначення самого поняття «грошового обігу», а пропонують визначення «грошового обороту» як правової категорії, яка, на їхню думку, є врегульованою правовими нормами сукупністю суспільних відносин, у межах яких відбувається безперервний процес руху грошей у готівковій і безготівковій формах [97, с. 249].

Визначаючи правове регулювання грошового обігу, О. Грищенко наголошує, що процес безперервного руху грошей у готівковій та безготівковій формах називається грошовим обігом. Грошовий обіг, на її думку, відображає спрямовані потоки грошей між: 1) центральним банком та іншими кредитними організаціями; 2) кредитними організаціями; 3) кредитними організаціями та підприємствами, організаціями, установами різних організаційно-правових форм; 4) банками та фізичними особами; 5) підприємствами та фізичними особами; 6) банками та іншими інститутами фінансової системи; 7) фінансовими інститутами та фізичними особами. Важливість суспільних відносин, що складаються в ході грошового обігу, для економічного і політичного розвитку країни обумовлена їх регулюванням з боку держави за допомогою права, в першу чергу фінансового права [18, с. 357].

Подібної позиції дотримується і О.П. Орлюк, яка визначає, що грошовий обіг – це рух грошових коштів у процесі обслуговування економіки й соціальної сфери життя суспільства. Грошовий обіг є частиною грошового обороту (тобто сукупності всіх грошових платежів у державі) й пов'язаний із обслуговуванням підприємств і організацій, фінансово-кредитних інститутів та населення, де гроші виконують функцію засобу обігу й засобу платежу, тобто відбувається рух готівки. Резюмуючи свої дослідження стосовно фінансово-правового аспекту поняття грошового обігу, науковець зазначає, що у фаховій літературі грошовий обіг розглядають як

сукупність платежів, сукупність рухів грошової форми вартості у вигляді готівки і безготівкових розрахунків у процесі відтворення (виробництва, розподілу, обміну і споживання); як обіг законних платіжних засобів (банкнот, розмінної монети), що обслуговують потреби економіки; як постійний рух коштів, який охоплює сферу випуску (емісії) грошей НБУ та передачі їх у каси банків, а також подальше переміщення грошей у каси підприємств, установ, організацій, розрахунки з населенням, здійснення ним платежів і внесків зі зворотним рухом до Національного банку України [60, с. 650-651].

Дійсно, обіг грошей розпочинається з їх емісії Національним банком України та завершується поверненням до нього ж або з метою зменшення грошової маси (вилучення з обігу частини грошей), або заміни застарілих чи таких, що втратили ознаки платіжності купюр на інші, або взагалі для введення нової грошової одиниці, як це відбувалося в Україні в 1996 році.

Не можна оминати увагою глобальний аспект процесу грошового обігу. Так, зокрема О.М. Мельник, С.В. Сарана, В.О.Шамрай, висвітлюючи теоретичні аспекти фінансового права України як галузі права, зазначають, що грошовий обіг представляє собою обіг грошей у готівковій і безготівковій формах, який здійснюється через платіжні системи, що діють у законодавчо визначеному порядку на території країни та за її межами [85, с. 511]. Так, в сучасному суспільстві можуть використовуватися як засіб розрахунку одночасно кілька валют – як національна, так і іноземна, а також в ході розрахунків та платежів можуть використовуватися, крім національної, й іноземні платіжні системи, що обумовлені входженням України до системи загальносвітових платіжних відносин. Відповідно слід виокремити таку ознаку сучасного грошового обігу як використання ним різноманітних валют та платіжних систем.

Досліджуючи проблеми правового регулювання грошового обігу в Україні, Є.О. Алісов наголошує про наявну проблему визначення поняття «грошового обігу» та її значення для правового регулювання фінансової діяльності держави, зазначаючи, що в правовій науці відсутнє чітке

розуміння категорії «грошовий обіг». Зіставляючи погляди фахівців із різних галузей суспільного знання, які займалися питаннями теорії грошей щодо понять «грошовий обіг» та «грошовий оборот», науковець вказує, що більшість вчених як правознавців, так і економістів розрізняє і використовує обидві категорії, але водночас відсутній узгоджений підхід до питання про зміст і співвідношення розглядуваних явищ. За таких обставин автор сприйняв термін «грошовий обіг» як безперервний рух грошей при виконанні ними своїх функцій у готівковій і безготівковій формах, що обслуговує реалізацію товарів, а також нетоварні платежі й розрахунки в господарстві, виокремив суттєві ознаки такого явища (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Суттєві ознаки правового регулювання грошового обігу

Ознака	Характеристика
Динамічна	грошовий обіг відбиває рух, переміщення певних цінностей
Матеріальна	такими рухомими цінностями є гроші
Функціональна	обертаючись, гроші виконують певні функції в економіці
Організаційна	рух грошей передбачає визначеність меж його реалізації, відповідно у просторі, по колу осіб та в часі
Юридична	грошовому обігу властива юридична оформленість й урегульованість його проявів, будови, складових елементів тощо

Джерело: складено автором на основі [3, с. 12]

На наш погляд, під грошовим оборотом слід мати на увазі оборот коштів в межах певного суб'єкта господарювання, галузі народного господарства, в той час як грошовий обіг охоплює більш широку сферу у вигляді всієї сфери суспільних, у тому числі фінансових відносин та полягає у безперервному кругообігу грошей, що регулюється на державному рівні і в процесі якого гроші можуть змінювати свою форму (з готівкової на безготівкову та навпаки) та забезпечують проведення розрахунків та сплату інших платежів в національній та іноземних валютах та з використанням національних та іноземних платіжних систем. При цьому в цілому погоджуючись із наведеними ознаками, варто їх доповнити ще однією

множинністю форм – гроші постійно переходять з однієї форми до іншої, при цьому вони можуть не лише набувати готівкових чи безготівкових форм, а й перебувати у вигляді цінних та інших паперів (зокрема, чеків), електронних грошей, якими здійснюються платежі.

У контексті вказаного вагомою є позиція Л.К. Воронової, яка підтримує позицію М.П. Кучерявенка та О.А. Лукашева щодо єдності грошового обороту, який на їхню думку, потрібно розглядати як одну з головних методологічних засад і економічного, і правового дослідження цього суспільного явища. Щодо співвідношення готівкового обігу і безготівкового обороту, то розходження, як зазначають науковці, є усередині єдності. Питання про співвідношення – це не тільки проблема їх зв'язку у сфері обігу. Взаємозв'язок готівкового і безготівкового грошових оборотів відображає єдність усієї економіки, єдність соціальної природи господарства, єдність грошей. Грошовий оборот як правова категорія є врегульованою правовими нормами сукупністю суспільних відносин, у межах яких відбувається безперервний процес руху грошей у готівковій і безготівковій формах. Розглядаючи специфіку руху грошей на різних стадіях суспільного відтворення й у різних формах, слід підкреслити його головну особливість – єдність грошового обороту. Безумовно, це не означає, що принципи особливості руху грошей у готівковій і безготівковій формах відходять на другий план [98, с. 329-336].

Безготівковий і готівковий обороти безпосередньо пов'язані між собою і становлять єдиний оборот, розділений тільки на сфери функціонування у вигляді банкнот, казначейських білетів і розмінної монети й у вигляді записів цих грошових одиниць без їх речової участі [3, с. 80]. І дійсно грошовий оборот є єдиним цілим, незважаючи на різноманітні форми розрахунків, разом з цим не можна обминути увагою таку важливу сферу суспільно-правових відносин як емісійну діяльність. Дана діяльність в цілому охоплює різноманітні елементи випуску офіційно визнаних платіжних засобів та зобов'язань, які виражені у грошовій формі. Серед них як грошові знаки, так і

цінні папери (акції, облігації, в тому числі державні, казначейські зобов'язання тощо), чеки, електронні платіжні засоби. У цьому процесі ключову роль звичайно відіграють гроші, оскільки саме в них відображаються всі емітовані платіжні засоби. Разом із цим, лише грошовим оборотом всі емітовані складові охопити неможливо.

У цьому зв'язку слід погодитись з С.Т. Кадькаленко, який зазначає, що емісійне право складається з норм найбільш значимих – про гроші і грошову систему України, але сюди можна віднести і норми, що містять у собі порядок регулювання касових операцій, випуск грошей в обіг та інші, які не мають загального значення [31, с. 7]. Саме до таких норм і можна віднести ті норми, якими врегульовуються питання випуску платіжних засобів, які відмінні від грошей але номіновані в них. Проте дані питання потребують додаткового дослідження. З цієї точки зору грошовий обіг набуває характеру зв'язуючої ланки, яка одночасно виступає в якості універсального засобу визначення цінності (номіналу) платіжних засобів і забезпечує розрахунки та платежі ними та є складовою частиною, хоча і найбільш вагомою поряд із іншими платіжними засобами.

1.2. Поняття та сутність грошового обігу

Термін «грошовий оборот» належить до числа економічних понять, зміст яких, на наш погляд, недостатньо повно розкрито в економічній літературі і неоднозначно тлумачиться авторами, які пишуть на економічні теми. Ще більш неоднозначно в публікаціях інтерпретується термін «механізм грошового обороту», що ускладнює його дослідження і виявлення внутрішніх структурних елементів.

Грошовий оборот як рух грошей

Існує кілька усталених і найбільш часто використовуваних підходів до визначення поняття грошового обороту: 1) процес безперервно поновлюється кругообігу грошей в економіці в готівковій та безготівковій формах, що виконують функції обігу та платежу [20]; 2) сукупність всіх платежів в готівковій та безготівковій формах за певний період часу, в рамках якої гроші виконують функції засобу обігу, платежу і накопичення [20]; 3) процес безперервного руху грошей у готівковій та безготівковій формі при виконанні ними своїх функцій, пов'язаних з обслуговуванням господарського обороту [21]; 4) процес безперервного руху грошових знаків у готівковій та безготівковій формі [15]; 5) система руху готівкових та безготівкових грошей у внутрішньому економічному обороті при реалізації товарів, послуг і нетоварних платежах [1] тощо.

Необхідно зауважити, що перераховані визначення нееквівалентні і містять ряд недоліків. Перш за все, у всіх визначеннях межі грошового обороту або взагалі не визначені, або розмиті за рахунок використання термінів загального характеру («економіка», «внутрішній економічний оборот», «господарський оборот» і т.д.). Це не дозволяє розрізняти види грошового обороту, зокрема, в адміністративній, територіальною або іншою ознакою. Наприклад, залишаються невизначеними відмінності між національним грошовим обігом і грошовим обігом суб'єкта держави.

Крім того, в визначеннях використовуються недостатньо повно обґрунтовані обмеження і ознаки грошового обороту. Зокрема, в першому визначенні гроші виконують тільки функції обігу та платежу, хоча більшу частину часу грошові кошти знаходяться в стані очікування використання, виконуючи функцію збереження вартості. А в другому визначенні грошовий оборот прирівнюється до сукупності платежів за певний період часу, що виключає з обігу процеси, пов'язані зі зберіганням грошей, введенням їх в оборот і виведенням з обороту.

Проте у всіх перерахованих визначеннях є головне – всі вони трактують грошовий оборот як рух грошей, хоча використовують для цього досить різні виразні засоби: «кругообіг грошей», «сукупність платежів за певний період часу», «процес безперервного руху грошей», «процес безперервного руху грошових знаків», «система руху грошей». В рамках цієї роботи інтерпретація грошового обороту як руху грошей є базовим принципом, на якому будується аналіз грошового обороту і механізму грошового обороту. При цьому під час розгляду руху грошей будуть використовуватися такі припущення.

По-перше, виходячи з розуміння руху як форми існування матерії, під рухом грошей буде розумітися рух деяких матеріальних об'єктів, які є носіями матеріальних властивостей об'єктів категорії грошей. Виділення матеріальної складової об'єктів категорії грошей може бути здійснено різними способами.

По-друге, під рухом матеріального об'єкта буде розумітися будь-яка зміна стану об'єкта, будь то зміна стану в просторі і / або в часі. Це дозволить охопити всі види руху – не тільки переміщення матеріального носія інформації, в який вбудовані матеріальні знаки інформації про вимоги до емітента грошей (що властиво готівці), але і зміна матеріальних знаків інформації при нерухомому матеріальному носії (що властиво безготівкових грошей). Наприклад, при передачі готівки матеріальний носій інформації (з вбудованими в нього матеріальними знаками інформації про вимоги до

емітента грошей) переміщається від одного економічного суб'єкта до іншого. У разі переведення безготівкових грошей розташування матеріального носія інформації (наприклад, бухгалтерського журналу на паперовому носії або магнітного диска з комп'ютерною базою даних про залишки коштів на рахунках клієнтів) зазвичай не змінюється, але змінюються матеріальні знаки інформації про вимоги до емітента грошей – записи на рахунках економічних суб'єктів в чорнильному або комп'ютерному вигляді (в останньому випадку – у вигляді електронних зарядів або магнітних доменів в осередках пам'яті) [41, с. 34-44].

Зауважимо, що рух матеріальних об'єктів завжди здійснюється в деяких межах, що дозволяє поставити питання про межі такого руху і, як наслідок, межах грошового обороту, з якого природним чином випливає поняття системи грошового обороту. Розглянемо його більш детально.

Система грошового обігу

Як показано вище, аналіз існуючих підходів до визначення грошового обороту показує, що в основі грошового обороту лежить рух грошей в економіці, хоча межі та характер такого руху, як правило, не розкриваються. У той же час існування межі говорить про наявність зовнішнього і внутрішнього середовища по відношенню до такого руху, в тому числі про наявність елементів, що входять і не входять до складу внутрішнього середовища. У зв'язку з цим можна ввести в розгляд деяку систему (далі – систему грошового обороту), розуміючи під такою системою сукупність взаємопов'язаних елементів, що існують в межах деяких границь (далі – меж системи) і забезпечують рух грошей в межах зазначених меж.

До складу системи грошового обороту логічно включити як мінімум три елементи: а) гроші (точніше, об'єкти категорії грошей), матеріальна складова яких опосередковує рух; б) економічних суб'єктів (далі – суб'єкти системи), що забезпечують рух грошей за допомогою деякого механізму (далі – механізм грошового обороту); в) механізм грошового обороту. При цьому можна вважати, що в кожен момент часу будь-який об'єкт категорії

грошей знаходиться у володінні (розпорядженні) цілком певного суб'єкта системи – в цьому випадку межа системи грошового обороту можна визначити у вигляді межі обраної сукупності суб'єктів.

У разі готівки межа системи перетинає матеріальний носій інформації (з вбудованими матеріальними знаками інформації про вимоги до емітента грошей), а в разі безготівкових – повідомлення на папері або у вигляді пакету електромагнітних хвиль, на основі якого змінюються матеріальні знаки інформації про вимоги до емітента грошей (вбудовані в матеріальний носій інформації).

Зауважимо, що межа системи грошового обороту можна виділити не тільки по адміністративно-територіальною ознакою. Наприклад, її також можна визначити: а) за ознакою використовуваних грошових коштів (системи обігу готівки та безготівкових грошей, національної та іноземної валюти, депозитних та електронних грошей і т. д.); б) за ознакою беруть участь економічних суб'єктів (системи грошового обороту за участю резидентів або нерезидентів, юридичних або фізичних осіб тощо). Цілком очевидно, що виділення системи грошового обороту може проводитися за кількома ознаками (наприклад, система обороту безготівкових грошей суб'єкта держави в іноземній валюті).

Стадії грошового обороту

Рух грошей в рамках будь-якої системи грошового обороту неоднорідний і може приймати різні форми. В рамках цієї роботи будуть розглядатися форми руху, властиві стадіям грошового обороту. Виділення таких стадій здійснюється виходячи з підходу життєвого циклу об'єктів категорії грошей, під яким розуміється сукупність станів об'єкта і переходів об'єкта з одного стану в інший в процесі існування об'єкта. В рамках підходу вся сукупність станів і переходів між станами ділиться на групи, які пропонується називати стадіями (етапами) життєвого циклу об'єкта категорії грошей. В рамках цієї роботи виділені чотири такі стадії: створення, зберігання, зміни і припинення існування об'єкта: перша стадія відповідає

появі (початку існування) об'єкта, друга – періоду існування об'єкта без змін, третя – моменту зміни стану об'єкта (крім припинення існування), четверта – припинення існування об'єкта. При цьому в проміжку між створенням і припиненням існування об'єкт може зазнавати багаторазові зміни, повертаючись на стадію зберігання.

Виходячи з уявлень про життєвий цикл окремого об'єкта категорії грошей, рух грошей в рамках системи грошового обороту можна уявити як рух сукупності взаємопов'язаних об'єктів категорії грошей, кожен з яких має свій власний життєвий цикл. Це дозволяє виділити стадії грошового обороту (за аналогією зі стадіями життєвого циклу – введення в оборот, висновок з обороту, зберігання і зміна об'єктів), встановивши, що всі об'єкти категорії грошей (обраної системи грошового обороту), що знаходяться в один і той же момент часу на одній і тій же стадії життєвого циклу, відносяться до відповідної стадії грошового обороту. при цьому, виходячи з суті змін, що відбуваються з об'єктами категорії грошей, стадію «зміна» можна розбити на дві – «передача» і «переведення», вважаючи, що мова йде про передачу готівки та переказ безготівкових грошей.

На всіх п'яти стадіях грошового обороту (введення в обіг, зберігання, передачі, переказу і виведення з обороту) конкретні форми руху грошей будуть відрізнятися. Введення грошей в обіг являє собою створення (в деяких випадках – визнання раніше створених) матеріальних знаків інформації про вимоги до емітента грошей, вбудованих в матеріальний носій інформації. схоже рух (але в зворотну сторону) відбувається при виведенні грошей з обороту (очевидно, що в обох випадках стан грошей змінюється). На стадії зберігання грошей рух об'єктів категорії грошей відбувається в формі приміщення грошей на зберігання, вилучення з зберігання і проведення інших необхідних процедур в процесі зберігання. Що стосується форм руху при передачі готівки та переказ безготівкових грошей, то вони були розглянуті вище при розгляді передачі/зміни матеріальних знаків

інформації про вимоги до емітента грошей, вбудованих в матеріальні носії інформації.

Механізм грошового обороту

Як згадувалося вище, в загальному випадку під механізмом грошового обороту розуміється деякий механізм, який використовується суб'єктами системи грошового обороту для забезпечення руху грошей в рамках системи. У зв'язку з цим для визначення внутрішньої будови механізму грошового обороту необхідно з'ясувати, що саме використовують суб'єкти системи для забезпечення руху грошей. Для цього розглянемо дії суб'єктів при організації руху грошей в рамках якої-небудь окремої стадії грошового обороту, наприклад, стадії переведення.

Легко помітити, що на стадії обміну суб'єкти системи грошового обороту забезпечують рух грошей (зміна стану матеріальних знаків інформації про вимоги до емітентів грошей і пов'язаних з ними матеріальних носіїв інформації) у такий спосіб (рис. 1.1).

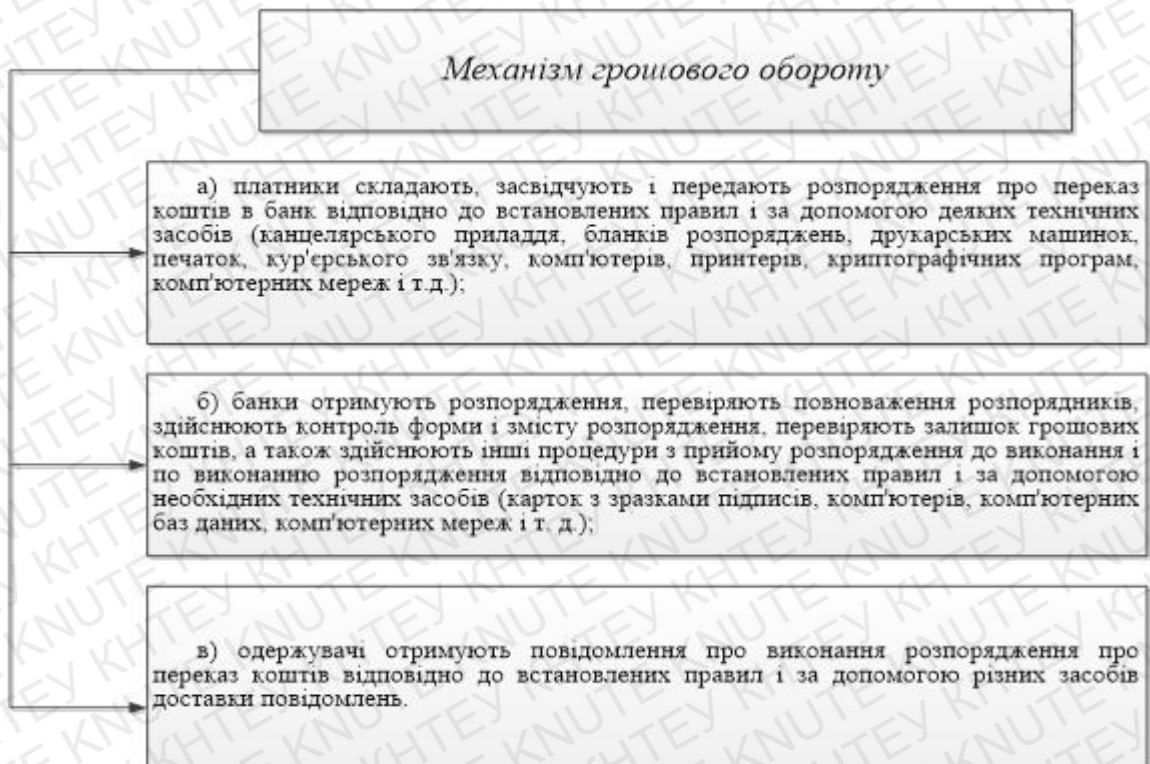

Рис. 1.1. Механізм грошового обороту

Джерело: складено автором на основі [41, с. 34-44]

Природно, в даному прикладі розглянуто найпростіший випадок, коли платник і одержувач обслуговуються в одному банку. У більш складному випадку, в обігу братимуть участь банк платника і банк одержувача, а також платіжна система, в якій беруть участь обидва банки. У ще більш складному випадку банки можуть бути непрямими учасниками платіжної системи (діяти через інших банків-учасників) або вони можуть взаємодіяти через інших фінансових посередників. Проте в будь-якому випадку всі учасники процесу переказу грошей будуть діяти відповідно до встановлених правил і за допомогою деяких технічних засобів.

Цілком очевидно, що аналогічно будуть діяти суб'єкти системи грошового обороту в рамках інших стадій обороту. У зв'язку з цим можна стверджувати, що всі суб'єкти для забезпечення руху грошей використовують деяку сукупність правил і технологій (технічних засобів і способів використання технічних засобів). А це означає, що механізм грошового обороту можна визначити як сукупність взаємопов'язаних правил і технологій, що використовуються суб'єктами системи грошового обороту для забезпечення руху грошей в рамках системи.

Сукупність правил, що входять в механізм грошового обороту, будемо називати регламентом механізму, а сукупність технологій – технічною системою механізму. При цьому як частина технічної системи додатково будемо виділяти інтерфейс механізму, який використовується суб'єктами системи грошового обороту для доступу до процедур регламенту і функціоналу технічної системи.

Інтерфейс завжди був невід'ємною частиною механізму. Зокрема, найпростішими формами інтерфейсу були всілякі алфавітні і предметні покажчики, картотеки, літерні розкладки клавіатур друкарських машинок та інші засоби, за допомогою яких економічні суб'єкти ще до появи комп'ютерів здійснювали доступ до процедур, які забезпечують грошовий обіг. Однак сьогодні ситуація значно змінилася, так як регламенти та технічні системи механізму представляє собою великі інформаційні бази даних і складні

комплекси електронного обладнання (комп'ютери, термінали, банкомати, лінії зв'язку і т. д), В зв'язку з чим доступ суб'єктів системи грошового обороту до процедур регламенту і функцій технічної системи за відсутності інтерфейсу став практично неможливий.

Процедури механізму стадії грошового обороту

На закінчення розглянемо структуру механізму грошового обороту на більш детальному рівні. Дії, що виконуються суб'єктами системи грошового обороту в рамках процесу функціонування механізму стадії грошового обороту, можна розділити на групи логічно пов'язаних між собою дій, які будемо називатися процедурами даного механізму. Наприклад, в рамках механізму зберігання грошей можна виділити процедури приміщення об'єкта категорії грошей на зберігання, обмеження доступу до об'єкта, забезпечення схоронності, вилучення об'єкта з зберігання, а також інші процедури, необхідні для зберігання.

У свою чергу, в рамках механізму переказу грошей можна виділити процедури підготовки розпоряджень про переведення грошей і обробки розпоряджень, причому кожна з перерахованих процедуру можна розбити на більш дрібні процедури. Зокрема, процедуру підготовки розпорядження про переказ коштів можна розділити на процедури складання, посвідчення і передачі розпорядження, а процедуру обробки розпорядження – на процедури прийому розпорядження до виконання і виконання [39, с. 12]. Більш того, процедуру прийому розпорядження до виконання, в свою чергу, можна розділити на ще більш дрібні процедури аутентифікації розпорядження, перевірки цілісності розпорядження, контролю форми і змісту розпорядження, перевірки наявності акцепту платника, перевірки достатності грошових коштів на рахунку платника і т. д.

Отже, розроблено поняття системи грошового обороту, уточнено поняття механізму грошового обороту і запропонований підхід до структури механізму на основі виділення регламенту, технічної системи та інтерфейсу механізму.

Крім того, розроблені структура грошового обороту у вигляді сукупності стадій обороту, а також представлення механізму грошового обороту у вигляді сукупності механізмів стадій обороту. Одночасно розглянута структура механізмів стадій грошового обороту і процедури механізмів стадій, які деталізують роботу механізмів.

1.3. Структура грошової системи України

Кожна країна формує власну грошову систему, прагнучи надати їй повну незалежність, і визначається її внутрішнім законодавством, тобто є явищем суто національним. Наявність такої суверенної грошової системи є однією з ключових ознак політичної та економічної самостійності держави.

Грошові системи здебільшого складаються історично. Її суть і структурні елементи відбивають рівень соціально-економічного розвитку країни. Грошова система – це складовий елемент господарського механізму.

Водночас усі сучасні грошові системи мають майже однакову структуру і складаються з таких основних підсистем (рис. 1.2).

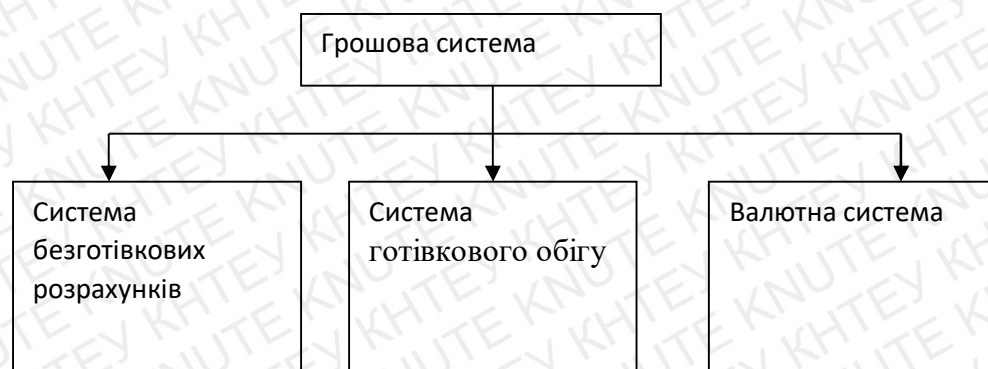

Рис. 1.2. Структура грошової системи

Джерело: складено автором на основі [6, с. 292]

Кожна із вказаних підсистем має свій особливий об'єкт регулятивного впливу, який обмежується певною формою чи сферою грошового обороту. Безготівковий грошовий обіг – це грошовий обіг, за якого рух грошей здійснюється шляхом перерахунків у кредитних установах або зарахування взаємних вимог [67, с. 292]. Безготівкові розрахунки – розрахунки, що проводяться без участі готівки, тобто у сфері безготівкового обігу [84, с. 79].

Безготівкові розрахунки у своїй цілісній сукупності формують певну систему, яка виступає основною підсистемою грошової системи в цілому. Взаємозв'язок між структурними складовими системи безготівкових розрахунків показано на рис. 1.3.

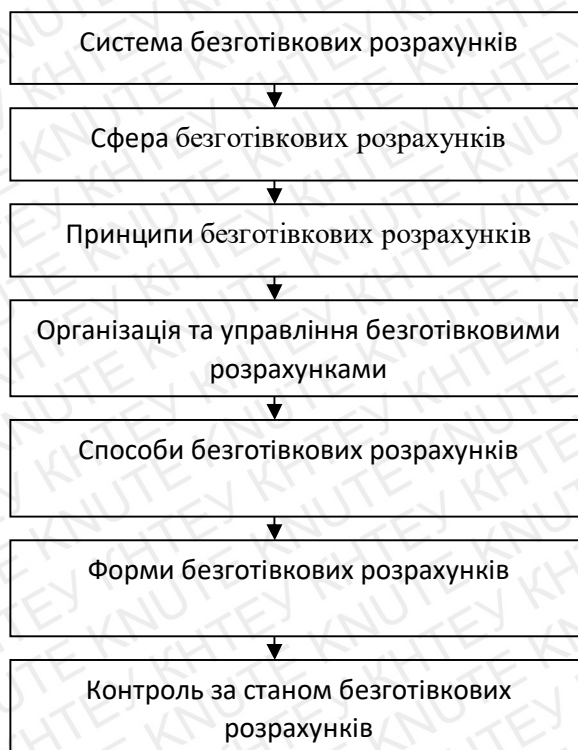

Рис. 1.3. Структура системи безготівкових розрахунків

Джерело: складено автором на основі [68, с. 293]

Від організації безготівкових розрахунків у господарському обороті залежить ефективність функціонування економіки в цілому і кожного суб'єкта підприємницької діяльності зокрема.

Головне завдання безготівкового платіжного обороту – забезпечити своєчасне отримання кожною господарською організацією коштів за поставлену продукцію та надані послуги, тобто в кінцевому результаті сприяти прискоренню обігу коштів у розрахунках.

Обсяг безготівкового грошового обороту у державі залежить від багатьох чинників, а саме від: розміру ВВП держави, податкової політики,

інфляційних процесів, структури виробництва, банківських процентних ставок за кредитами і депозитами, цінової політики, стану банківської платіжної системи та ін.

Найпоширеніша сфера безготівкових розрахунків – це розрахунки за продукцію та послуги, що здійснюються у двох основних формах:

- акцептноінкасовій – коли поставка передуює оплаті;
- акредитивній – коли оплата передуює відправленню продукції.

Безготівкові розрахунки поділяються за різними ознаками:

1. За об'єктом розрахунків, тобто залежно від призначення платежу виокремлюють дві групи:

розрахунки щодо товарних операцій – платежі за товарно-матеріальні цінності, надані послуги і виконані роботи;

розрахунки щодо нетоварних операцій – оплата податків та перерахування інших платежів до бюджету, одержання і повернення банківських позичок, страхових сум тощо.

2. Залежно від місця проведення безготівкових розрахунків розрізняють:

- внутрішньодержавні (які у свою чергу поділяються на міжміські – розрахунки між постачальниками і покупцями, яких обслуговують установи банків, розташовані в різних населених пунктах; внутрішньо-міські – що здійснюються у межах одного населеного пункту);

- міждержавні розрахунки – між суб'єктами господарювання, які розташовані на територіях різних держав.

3. Залежно від способу реалізації продукції безготівкові розрахунки поділяються на:

- прями- безпосередньо між постачальником і покупцями;

- транзитні – здійснюються за наявності проміжних структур. Для створення ефективної системи безготівкових розрахунків принципове значення має правильне визначення її принципів - основних нормативних

положень, якими слід керуватися, щоб безготівкові розрахунки максимально сприяли прискоренню народногосподарського обороту.

Спосіб платежу характеризує порядок списання коштів з рахунків платників.

У сучасній системі безготівкових розрахунків господарські суб'єкти використовують два основних способи платежу:

- 1) перерахування коштів з банківського рахунка на рахунок одержувача коштів шляхом відповідних записів щодо них;
- 2) зарахування взаємних вимог платника й одержувача коштів.

Вибір способу платежу суб'єктом господарювання пов'язаний з вимогами прискорення самих розрахунків, їх терміновості, зниження витрат на проведення платежів, нормалізації кругообігу коштів, забезпечення безперебійного ходу реалізації продукції.

Безготівковий обіг здійснюється в різних формах, встановлених центральним банком. Він також визначає форми платіжних документів і порядок їх оформлення. Вибір форми розрахунків залежить від конкретних умов угод та операцій і фіксується у договорах між контрактами.

Готівковий грошовий обіг – це сукупність платежів, що здійснюються готівкою.

Готівкові розрахунки – це розрахунки готівкою між: підприємствами і населенням, між: окремими громадянами та на незначні суми між: підприємствами [45, с. 404].

У сучасних умовах вирішального значення набувають заходи, спрямовані на скорочення готівкового обігу, а також встановлення належного контролю за веденням операцій з готівкою. Усі такі заходи мають антиінфляційну спрямованість. Сучасні економічні умови вимагають удосконалення організації готівкового обігу (як складової частини грошової системи країни) з приведенням його у відповідність до потреб ринкової економіки. Взаємозв'язок між структурними складовими системи готівкових розрахунків показано на рис. 1.4.

Рис. 1.4. Структура системи готівкових розрахунків

Джерело: складено автором на основі [59, с. 302]

Організація готівкового обігу в Україні має будуватися на таких основних принципах:

1. Повне і своєчасне забезпечення потреб економіки у готівці.
2. Постійне зменшення питомої ваги у загальному обсязі грошової маси.
3. Запровадження прогресивних технологій та сучасного обладнання на всіх операціях, пов'язаних з обробкою готівки.
4. Оптимізація витрат на підтримку готівкового обігу.
5. Посилення системи безпеки під час здійснення готівкових операцій та дотримання належного рівня захищеності грошових знаків від підробки.
6. Вдосконалення організації та порядку обліку операцій з готівкою на всіх етапах руху готівки.

Обсяг готівкового обігу залежить від масштабів емісії готівки, швидкості її обігу, розмірів товарообігу, рівня прибутків населення, темпів інфляції і т.д.

Відповідно до Закону "Про банки та банківську діяльність" емісійним центром країни є Національний банк України. На нього покладена організація готівкового обороту й регулювання емісійних операцій, тобто

операцій, пов'язаних з випуском грошей в обіг та їх вилученням з обігу відповідно до функцій резервної системи.

Сьогодні діють такі основні норми щодо організації та регулювання обігу готівки:

1. Обмеження суми щоденних готівкових платежів суб'єктами господарювання.

Сума готівкового розрахунку одного підприємства з іншим підприємством через їх каси та через каси установ банків не повинна перевищувати 3 тис. грн. протягом одного дня за одним або кількома платіжними документами. При цьому кількість підприємств, з якими проводяться розрахунки, протягом дня не обмежуються.

2. Встановлення ліміту залишку готівки у касі.

Ліміт залишку готівки у касі – це граничний розмір готівки, що може залишатися в касі підприємства на кінець робочого дня, який встановлюється установою банку. Ліміт каси для кожного підприємства визначається установами банків, в яких вони мають рахунки і здійснюють операції з готівкою. Підприємцям ліміт каси не встановлюється. Якщо ліміт каси підприємству з будь-яких причин не встановлено, то вся наявна готівка в його касі на кінець дня має здаватися до банку.

3. Порядок видачі готівки з каси банку.

Цільове призначення готівки, яку одержують підприємства зі своїх поточних рахунків, має зазначатися ними у грошовому чеку з чітким формулюванням суті операцій, що будуть здійснюватися.

Підприємства мають право зберігати у своїй касі готівку, одержану в установі банку для виплат, пов'язаних з оплатою праці, пенсій, стипендій, дивідендів, понад установлений ліміт каси протягом трьох робочих днів, включаючи день одержання готівки в установі банку. Готівка, одержана в установі банку на інші виплати, має видаватися підприємством своїм працівникам у той самий день.

4. Порядок витрачення готівки з виручки підприємства.

Під готівковою виручкою розуміють суму фактично одержаних готівкових коштів від реалізації продукції та позареалізаційні надходження.

Готівкова виручка підприємств може використовуватися ними для забезпечення потреб, що виникають у процесі функціонування, а також для проведення розрахунків з бюджетами та державними цільовими фондами за податками і зборами. Невикористана готівкова виручка, що надійшла до кас підприємств, має здаватися ними до установ банків для зарахування на їхні поточні рахунки.

Валютна система – надзвичайно важлива і необхідна в сучасних умовах розвитку фінансового ринку підсистема грошової системи.

Валютна система – форма організації валютних відносин, закріплена у державно-правових нормах та міжнародних угодах. Більш детально цю підсистему буде розглянуто в темі 6 цього підручника.

Отже, грошова система являє собою встановлену державою форму організації грошового обігу в країні. Ця форма грошового обігу в кожній країні закріплюється загальнодержавними законами. Формування грошових систем здійснюють центральні органи влади. Процес організації і функціонування грошової системи відбувається на базі банківської системи. Тому, грошова система є складовою банківської системи. В багатьох країнах правові норми, що формують грошову систему, безпосередньо визначаються в банківському законодавстві. Вони регламентують діяльність центральних банків.

1.4. Генезис правового регулювання грошового обігу в Україні

Становлення України як незалежної, суверенної держави обумовило необхідність створення власної національної грошової системи. Національна грошова система – це встановлена державою форма організації грошового обороту в країні, включаючи порядок емісії національних грошових знаків. Вона регулюється законами держави та іншими юридичними актами [67, с. 78].

Національна грошова система України складалася поступово: за характером регулювання вона є перехідною від паперово-грошової, якою була в чистому вигляді протягом 1991-1993 рр., до системи кредитного обігу, від неринкової до ринкової, від закритої до відкритої. За короткий строк, що минув після проголошення незалежності України, досягнуто помітних успіхів у просуванні вказаним шляхом.

Кредитно ринковий характер сучасної грошової системи України формувався поступово в процесі ринкової трансформації її економіки, розвитку грошового ринку та його інфраструктури.

Організаційно-правові засади створення грошової системи України були закладені в Законі України "Про банки і банківську діяльність" від 20 березня 1991 року. Цей закон надавав монопольне право Національному банку України здійснювати емісію грошей на території України та організувати їх обіг, забезпечувати стабільність грошей, проводити єдину грошово-кредитну політику.

Однак було б помилковим вважати, що з прийняттям цього закону почала функціонувати власна грошова система. Оскільки до кінця 1991 року Україна входила до складу СРСР, не мала власного емісійного центру, можливостей впливати на сталість грошей, на перетин грошових ресурсів через кордон, використовувала гроші, що емітувалися союзним Держбанком.

Тому першим практичним кроком щодо створення власної грошової системи можна вважати вихід України зі складу СРСР, коли 10 січня 1992 року були запроваджені українські куггоно-карбованці багаторазового користування як доповнення до карбованцевої грошової маси.

Таким чином, в січні 1992 року розпочалася грошова реформа в Україні, яка закінчилася у вересні 1996р. введенням в обіг гривні, тобто реформа тривала майже 5 років. Історичні аспекти розвитку грошової реформи в Україні і створення власної національної грошової системи розкриті у темі 5 "Інфляція та грошові реформи".

Головним досягненням проведення реформи було те, що вдалося утримати стабільність на грошовому, споживчому та валютному ринках.

Проведення реформи прискорило рух грошей і сприяло поліпшенню стану грошово-кредитного ринку України.

За рахунок збільшення строкових депозитів суб'єктів господарювання та населення зросла ліквідність комерційних банків. Накреслилась тенденція до зростання обсягів довгострокового кредитування. Поліпшилась структура грошової маси. Прискореними темпами відбувалось залучення коштів населення на депозити в комерційних банках. Ця тенденція зберігалась під час реформи і після її закінчення [9, с. 23].

За період, що минув, досягнуто значних успіхів у плані формування грошової системи. Сьогодні українська держава в особі Національного банку України досить успішно регулює пропозицію грошей з метою забезпечення її стабільності. Проте процес формування ефективного механізму грошової системи України ще не закінчився.

У вітчизняній юридичній науці до правових проблем організації і функціонування національної грошової і платіжної систем, так само правової природи грошей і грошового обігу традиційно не приділялося і не приділяється спеціальної уваги. Справедливості ради необхідно відмітити, що в дореволюційний період ці питання висвітлювалися в окремих працях С.І. Іловайського, В.А. Лебедева, І.Х. Озерова, М.М. Туган-Барановського,

1.1. Янжула (але тільки щодо готівкового грошового обігу, монетної справи й паперових грошей). При цьому їх дослідження, хоча і проводилися в межах єдиної фінансової науки, носили яскраво виражений економічний характер. У сучасний період ці питання досліджують Є.О. Алісов, Л.К. Воронова, М.П. Кучерявенко, Т.А. Латковська, А.О. Монаєнко, О.П. Орлюк, Н.Ю. Пришва та ін.

В інших деяких працях з фінансового права або єдиної фінансової науки дореволюційного періоду проблема правової природи грошей не висвітлюється, хоча проблема грошей і грошового обігу досліджується поряд з іншими питаннями. При цьому необхідно враховувати, що в дореволюційній науці не було чіткого поділу між правом і економікою у сфері фінансів, а терміни "фінансова наука" й "фінансове право" розумілися й використовувалися як синоніми. Крім того, не існувало єдиного погляду на питання про те, які власне відносини слід визнавати фінансовими. Як пише В.А. Лебедев, "більшість авторів не зовсім сходяться у визначенні складових частин фінансової науки" [46, с. 70]. Більше того, до предмета фінансової науки в цей період, як правило, відносять не власне грошово-розподільні, а похідні від них відносини.

У дореволюційний період у юридичних працях з фінансового права безготівковий грошовий обіг і безготівкові розрахунки практично не досліджувалися. В той же час наявні праці торкалися лише економічних аспектів грошового обігу, причому роль і потенціал безготівкових розрахунків явно недооцінювалися. Поясненням цієї обставини виступають суто об'єктивні причини і, в першу чергу, нерозвинутість вітчизняної банківської і платіжної систем.

Як відзначається багатьма зарубіжними дослідниками, система безготівкових розрахунків будувалася тільки з розвитком банківської системи [3, с. 16]. Банки приймали депозити й відкривали рахунки організаціям і приватним особам. Це дало змогу здійснювати платежі не лише шляхом передачі готівки, але й за допомогою переказу депозитних

залишків з одного рахунку на інший. Згодом функції емісійних центрів з випуску в обіг банкнот і монет були зосереджені у держави в особі центральних банків. Крім того, на центральні банки держави поклали функції з контролю і регулювання грошового обігу й обсягів кредитних ресурсів [3, с. 23].

Таким чином, при дослідженні безготівкових розрахунків як однієї з найважливіших форм грошового обігу, необхідно враховувати, що існуюча нині в Україні платіжна система є продуктом тривалої історичної еволюції. Фінансові системи різних країн істотно відрізняються одна від одної через відмінності в рівнях економічного й політичного розвитку цих держав, особливості чинного фінансового законодавства, звичаї ділового обороту тощо. Проте загальним є постійне прагнення до вдосконалення платіжної системи й підвищення ефективності регулювання грошового обігу.

Ще в радянський період питання правового регулювання безготівкового грошового обігу й безготівкових розрахунків відносилися більшістю фінансистів до предмета правового регулювання фінансового права [4, с. 12].

Показово, що така позиція продовжує переважати й у сучасній фінансово-правовій науці [4, с. 29]. Крім того, безготівковий грошовий обіг регулюється й іншими галузями права. Наприклад, правові основи розрахунків встановлюються не лише положеннями фінансового, цивільного права, але й нормами адміністративного і кримінального права. Зокрема, адміністративне право регулює відносини, пов'язані з притягненням до відповідальності за здійснення адміністративних правопорушень у сфері грошового обігу, грошової системи. Норми кримінального права передбачають заходи кримінальної відповідальності за вчинення таких злочинів, як виготовлення або збут підробних грошей або цінних паперів і виготовлення або збут підробних кредитних або розрахункових карт та інших платіжних документів. Крім того, основою грошової і платіжної систем країни є положення конституційного права.

Академік НАПрН України, професор Л.К. Воронова вважає, що безготівкові розрахунки – це грошові розрахунки, які здійснюються шляхом записів за рахунками в банках, коли гроші списуються банками з рахунку платника й зараховуються на рахунок одержувача [16, с. 398].

Автор Є.О. Алісов стверджує, що фінансово-правовий інститут грошового обігу об'єктивно не можна відділити від галузі фінансового права через: 1) зумовленість утворення фінансово-правового інституту фінансовими інтересами держави й суспільства, що знаходять свій прояв у суспільних відносинах, які становлять предмет регулювання галузі фінансового права й поза реалізацією яких він утрачає всілякий сенс; 2) використання для регулювання суспільних відносин, які становлять предмет інституту фінансово-правового методу; 3) системне поєднання суспільних відносин, які становлять предмети правового регулювання окремих фінансово-правових інститутів, фінансово-правового методу регулювання, цілей і принципів такого регулювання, утворює та впроваджує цілісний правовий режим фінансових відносин [3, с. 456].

Таким чином, сучасна фінансово-правова наука висвітлює грошовий обіг як важливий елемент грошової або платіжної системи держави. Ефективний розвиток економіки країни багато в чому визначається станом грошового обігу, стабільним функціонуванням грошової системи. Грошовий обіг пронизує собою всю фінансову систему.

При цьому, під грошовою системою, як правило, розуміється встановлення грошового обігу, закріплене в законодавчому порядку, або вся сукупність грошових знаків, що є в обігу на території держави.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ГРОШОВОГО ОБІГУ В УКРАЇНІ

2.1. Нормативно-правове регулювання готівкового грошового обігу в Україні

Серед найвагоміших причин зростання частки готівки в обігу – намагання багатьох суб'єктів господарювання здійснювати розрахунки готівкою з метою уникнення податків; мала довіра юридичних і фізичних осіб до комерційних банків та інших фінансово-кредитних установ.

Зростання готівки в загальній грошовій масі ускладнює стан з розрахунками у народному господарстві, зменшує грошові надходження на розрахункові рахунки підприємств, знижує ліквідність та послаблює кредитний потенціал комерційних банків. Гривневі заощадження у банках, які за своїм функціональним призначенням повинні формувати нагромадження, насправді неухильно втягуються в поточний грошовий оборот і втрачають властивості інвестицій, що свідчить про недовіру громадян до банківської сфери.

Відповідно до ст. 66 Закону України «Про банки і банківську діяльність» [70] визначені форми (адміністративна і індикативна) та методи державного регулювання діяльності банків. Якщо засоби адміністративного регулювання передбачають систему владних приписів, то засоби і методи індикативного регулювання передбачають як владні приписи, так і цілий ряд інструментів, які юридично не обмежують волю суб'єктів відносин у сфері грошово-кредитної політики – визначення процентних ставок, рефінансування банків, кореспондентські відносини, управління золотовалютними резервами, включаючи валютні інтервенції, операції з цінними паперами на відкритому ринку.

В банківському праві, як відмічає Ю. В. Ващенко, можна констатувати відсутність однорідних відносин, відмінних від відносин, які регулюються іншими галузями права, зокрема, фінансового, цивільного, господарського, і, враховуючи неоднорідність відносин, які виникають у сфері банківської діяльності, для їх регулювання застосовуються обидва методи: і метод владних приписів (імперативний метод), і диспозитивний метод [13, с. 124]. Враховуючи позицію вчених, що метод владних приписів, який притаманний фінансовим правовідносинам, є і основний методом банківських правовідносин, цілком слушним вважати що відносинам з приводу регулювання грошового обігу, що здійснює НБУ, властива виключна імперативність. Цей же момент відмічає і І. Б. Заверуха, що реалізація грошово-кредитної політики держави передбачає застосування центральним банком адміністративних та індикативних методів регулювання, де однозначно проявляється метод владних приписів – імперативний метод правового регулювання. Отже, до числа методів реалізації грошово-кредитної політики він відносить як адміністративні, так і індикативні методи регулювання [26, с. 66].

Основним законодавчим актом у розглядуваній сфері є Закон України від 6 липня 1995 року № 265/95-ВР "Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» (далі – Закон про РРО) [73].

Згадуючи про наявність у сфері застосування РРО значної кількості технічних норм, за порушення яких настає відповідальність, ми говоримо, зокрема, про передбачені законодавством: необхідність попереднього програмування номенклатури та кількості; необхідність роздрукування різноманітних звітних чеків та інших аналогічних документів, крім фіскальних чеків та реєстрації технічних операцій; суворі вимоги до змісту фіскальних чеків; необхідність ведення КОРО на додаток до застосування РРО; 5) неоднозначність правил щодо застосування РРО у здійсненні операцій з платіжними картками.

Необхідність застосування попереднього програмування номенклатури та кількості товарів та послуг (п. 11 ст. 3 Закону про РРО) – це комплекс технічних норм, які призводять іноді на практиці до виникнення проблемних питань у керівників юридичних осіб та у підприємців, які продають послуги за готівку, наприклад туристичних агентств та транспортних підприємств. Кожний туристичний продукт є унікальним, часто унікальним є і квиток на транспортне перевезення, і режим попереднього програмування для такого бізнесу не підходить. Тож нерідко підприємці в цій сфері змушені відмовлятися від застосування РРО і направляти клієнтів до банку, що є для останніх не завжди досить зручним (через наявність банківських комісій та необхідність додаткового відвідання офісу банку, де може бути черга).

Вимога щодо попереднього програмування також є досить важкою для малого підприємництва з огляду на значну кількість номенклатурних позицій, адже підприємець у разі обов'язкового застосування РРО змушений також: а) придбати програмне забезпечення високої вартості, яке забезпечить попереднє програмування РРО через персональний комп'ютер або дозволить створити комп'ютерно-касову систему; б) найняти бухгалтера або старшого касира для здійснення цих операцій, а також забезпечення поточного фінансового контролю за правильністю застосування РРО. Основна теза тут полягає в тому, що використовувати РРО без забезпечення поточного контролю неможливо саме через складність технічних норм і жорсткість санкцій. Унаслідок наведеного в багатьох підприємців необхідність застосування РРО призводить до збільшення операційних витрат на ведення бізнесу щонайменше на 5-10 тис. грн. на місяць.

Окрім того, законодавцем та регулюючими агенціями (НБУ, Мінфіном та ДФС) так і не створено за роки існування норм щодо порядку попереднього програмування РРО та ведення обліку товарних запасів на складах (п. 12 ст. 3 Закону про РРО зобов'язує суб'єкта господарювання вести в порядку, встановленому законодавством, облік товарних запасів на складах та/або за місцем їх реалізації, здійснювати продаж лише тих товарів (послуг),

що відображені в такому обліку). Саме у зв'язку з відсутністю належного законодавчого регулювання щоразу до підприємців (особливо на загальній системі оподаткування) виникає значна кількість різноманітних зауважень з боку контролюючих органів. І більшість цих питань ґрунтується на однобічному застосуванні прогалин у законодавстві – з фіскального підходу.

Видається доцільним переглянути підходи обов'язкового попереднього програмування найменувань і обліку залишків у РРО, обмежившись при цьому лише найбільш ризикованими сферами реалізації підакцизних товарів. Для решти підприємців, на наш погляд, має бути дозволено програмування груп товарів, а питання обліку залишків – це взагалі не є питанням застосування РРО, а належить до сфери бухгалтерського та податкового обліку.

Наявність паперових КОРО в умовах електронної контрольної стрічки. Законодавець передбачив обов'язкове переведення всіх РРО на створення контрольної стрічки в електронному вигляді ще Законом від 2 грудня 2010 року № 2756-УІ – майже 7 років тому [73]. Використання електронних контрольно-касових апаратів, уведених в експлуатацію до 1 січня 2015 року, що створюють контрольну стрічку в друкованому вигляді та подають до органів ДФС по дротових або бездротових каналах зв'язку тільки інформацію про обсяг розрахункових операцій, виконаних у готівковій та/або в безготівковій формі, яка міститься в їх фіскальній пам'яті, і при цьому не подають електронних копій розрахункових документів, дозволялася лише до 1 січня 2016 року.

Таким чином, натепер усі РРО створюють контрольну стрічку в електронному вигляді та передають її до контролюючих органів разом з електронними копіями розрахункових документів. Водночас законодавець не виключив із тексту Закону про РРО вимог щодо застосування КОРО. Згідно зі ст. 2 Закону, КОРО (книга обліку розрахункових операцій) – прошнурована і належним чином зареєстрована в органах доходів і зборів книга, що містить

щоденні звіти, які складаються на підставі відповідних розрахункових документів щодо руху готівкових коштів, товарів (послуг).

Пунктом 9 статті 3 Закону суб'єкти господарювання, які здійснюють розрахункові операції в готівковій та/або в безготівковій формі (із застосуванням платіжних карток, платіжних чеків, жетонів тощо), під час продажу товарів (надання послуг) у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг, зокрема, були зобов'язані щоденно друкувати на реєстраторах розрахункових операцій (за виключенням автоматів з продажу товарів (послуг)) фіскальні звітні чеки і забезпечувати їх зберігання в книгах обліку розрахункових операцій. Законом від 1 липня 2015 року № 569-VIII, що набув чинності 23 липня 2015 р., відповідну норму було змінено шляхом виключення слів "і забезпечувати їх зберігання в книгах обліку розрахункових операцій". Відповідно, згаданий пункт тепер зобов'язує суб'єкта господарювання лише друкувати фіскальні звітні чеки [73]. Важливо, однак, що Мінфін наказом від 14 червня 2016 № 547 затвердив Порядок реєстрації та ведення розрахункових книжок, книг обліку розрахункових операцій, у пункті 6 якого передбачив, що використання КОРО передбачає, зокрема, підклеювання фіскальних звітних чеків до відповідних сторінок книги [73].

Сам факт обов'язковості щоденного використання паперової КОРО та щоденного підклеювання фіскальних звітних чеків на підставі нормативного підзаконного акта, виданого в 2016 році, викликає неабиякий подив. Адже натепер кожен фіскальний чек за робочу зміну, коли формується контрольна стрічка, автоматично відправляється електронними каналами до органів ДФС. Немає жодної фіскальної чи іншої функції, яку би виконувала КОРО і не виконувала би електронна контрольна стрічка з копіями всіх розрахункових документів. Тож ми переконані, що норми стосовно щоденного застосування КОРО мають бути виключені із Закону про РРО. Книга може бути залишена обов'язковою лише у разі виходу з ладу РРО.

Можливо яскраво побачити, яку саме функцію виконує КОРО – це функція необґрунтованого втручання в господарську діяльність. Вона є невинуватою і має бути ліквідована найближчим часом.

Відповідальність згідно з Указом 1995 року. Питання відповідальності за правопорушення у сфері обігу готівки нині, крім Закону про РРО, регулюються Указом Президента від 12 червня 1995 року "Про застосування штрафних санкцій за порушення норм з регулювання обігу готівки" [74].

Законність регулювання санкцій цим Указом хоча іноді і піднімається на практиці, але внаслідок неодноразового судового контролю є загально визнаною, оскільки згаданий Указ виданий в умовах дії Конституційного Договору, що надавав Президенту відповідні повноваження видавати укази з питань економічної реформи (прецедентна постанова Верховного Суду України від 2 квітня 2013 р. № 21-77а13) [76]. Однак згаданий правовий акт натеper є надзвичайно застарілим.

Суспільні відносини у сфері обігу готівки за роки незалежності держави змінилися настільки, що електронна комерція в усіх її проявах сприймається сучасним бізнесом як неодмінний його складник. А згаданий Указ все ще містить відповідальність за суто безглузді правопорушення у вигляді витрачання готівки з виручки, видачі готівки підзвітній особі, що не відзвітувала за попередній аванс, а також нецільове використання готівки і невстановлення банками лімітів каси (при тому що більшість матеріальних норм, що зобов'язували діяти відповідним чином, були скасовані понад десять років тому) [56]. Ну і, звичайно, Указ межує зі сферою застосування РРО, що призводить до плутанини на практиці (про це нижче).

Виходячи з такого та з урахуванням того, що згідно з Конституцією питання юридичної відповідальності мають регулюватися законами, вбачається за необхідне скасувати згаданий Указ. Натомість необхідні норми щодо юридичної відповідальності мають бути передбачені в законах. Варто сказати, що Кодекс України про адміністративні правопорушення містить відповідні склади правопорушень для посадових осіб (статті 155-1, 163-15,

164-4 та ін.). Тому, навряд чи є виправданим передбачення дублюючих складів правопорушень (коли законодавством за одне і те саме правопорушення одночасно передбачено санкцію і для підприємства (підприємця), і для його посадових осіб). Судове оскарження рішень по таких правопорушеннях роздвоюється, що необґрунтовано перевантажує судову систему.

Неоднорідність предмета і методів правового регулювання обумовлює те, що відносини в сфері грошово-кредитної політики регламентовано нормами різних галузей права. З приводу інституту грошово-кредитної політики можна сказати, що його засади навіть більшою мірою відносяться до інститутів фінансового права, ніж навіть банківського.

Грошово-кредитна політика складає предмет фінансово-правового регулювання в тому плані, що предметом цієї галузі права є відносини, які опосередковують основоположні засади діяльності держави в сфері руху публічних фінансових ресурсів. Конституція України визначила НБУ уповноваженим і відповідальним за здійснення грошово-кредитної політики. Норми конституційного права регулюють також порядок розгляду Верховною Радою України питань, пов'язаних зі здійсненням грошово-кредитної політики, як і всіх найважливіших політичних питань, наприклад, заслуховування інформації НБУ про Основні засади грошово-кредитної політики на відповідний рік. Порядок проведення такої роботи, парламентських слухань тощо врегульовано Регламентом Верховної Ради України [84, с. 3-7].

Проте норми конституційного права окреслюють зовнішні обриси грошово-кредитної політики, але не розкривають її внутрішній зміст, який складають фінансові відносини, що відрізняються специфікою предмета правового регулювання. Специфіка ця полягає в тому, що фінансові питання є необхідним акомпанементом будь-яких практичних заходів, але це не змінює їх предметну приналежність і фінансово-правовий зміст – навіть в рамках будь-якої діяльності фінансові відносини посідають особливе місце і

відокремлені від інших питань. Тому, змістовне наповнення адміністративного права в частині питань державної політики передбачає пізнання глибокого економічного змісту і природи кожного з видів відносин (у даному разі – банківських відносин).

Відносини зі здійснення грошово-кредитної політики виникають у зв'язку з проведенням грошової емісії, тобто це є відносини із виникнення і регулювання грошового обігу, який традиційно включається в предмет фінансового права [60, с. 7].

Визначаючи предмет фінансового права, академік Л. К. Воронова зазначає, що ним є суспільні відносини, які виникають в процесі мобілізації грошових ресурсів в централізовані та децентралізовані фонди держави та органів місцевого самоврядування, їх розподіл і використання, а також в ході контролю за рухом цих коштів, їх ефективним і цільовим використанням і у зв'язку з грошовою емісією [16, с.135].

Норми, що регулюють відносини у процесі здійснення грошового обігу як складової грошово-кредитної політики, являють собою цілісність, яка відповідає ряду ознак, властивих фінансовому праву.

1. Грошово-кредитна політика являє собою владно-організуючу діяльність держави, покликану задовольняти суспільні грошові інтереси, і за об'єктом правового регулювання має виключне матеріальне (фінансове) значення.

2. Грошово-кредитна політика здійснюється в сфері грошового обігу, правове регулювання якого становить один із інститутів фінансового права. Під інститутом правового регулювання грошового обігу ми розуміємо сукупність правових норм, що регулюють відносини в процесі руху грошей у готівковій і безготівковій формі.

3. У фінансовій діяльності держави регулювання грошового обігу є одним із напрямів реалізації державної політики у сфері використання публічних фінансових ресурсів, що покладається на банківську систему. Публічність грошово-кредитної політики впливає з її суспільного

призначення – регулювання економічного зростання, стримування інфляції та забезпечення стабільності грошової одиниці України, забезпечення зайнятості населення та вирівнювання платіжного балансу.

4. У законодавстві та фінансово-правовій літературі відмічається, що одним з обов'язкових суб'єктів правовідносин з грошового обігу є орган, наділений державно-владними повноваженнями. У грошовому обігу ним є Національний банк України відповідно до ст. 2 Закону України «Про Національний банк України».

5. Норми, що регулюють відносини у сфері грошового обігу, найтісніше зв'язані з фінансовим правом методом правового регулювання, який на відміну від інших методів регулювання банківських правовідносин має виключно імперативний характер.

Отже, відносини із здійснення грошово-кредитної політики не зводяться тільки до відносин НБУ із банками, котрі є лише посередниками, а охоплює ширше коло питань. Більш того, в найглибшому розумінні предметом грошово-кредитної політики є не банки, а грошовий обіг у кількісному і якісному відношенні. Банки у цих відносинах виступають як опосередкована ланка між суб'єктом управління (центральним банком як представником держави) і об'єктом – грошовою системою. Правом емісії грошей наділений тільки НБУ. Комерційні банки та інші фінансово-кредитні установи є лише користувачами цього продукту НБУ [33, с. 136].

Максимум можливостей НБУ в грошовому обігу – це регулювання пропозиції грошей. Між тим, життя суспільства охоплює і попит, і пропозицію грошей. Однак у формуванні попиту вирішальне значення має діяльність Кабінету Міністрів України, фінансова і економічна політика. Тому реальність грошово-кредитної політики збільшого залежить від сукупності факторів.

Серед факторів, які залежать не стільки від центрального банку, скільки від уряду, можна назвати таке: цінова і тарифна політика в цілому, ріст цін, в т. ч. підприємств-монополістів, а також зростання цін в окремих

секторах економіки, зайнятість, оплата праці, рівень заробітної плати, зростання бюджетних видатків і їх структура, зовнішньоекономічна діяльність та ін. Всі ці питання можуть бути вирішені лише в результаті спільних дій Уряду і Національного банку України.

Ще одним суттєвим фактором вдосконалення грошово-кредитної політики є більш широке впровадження принципу плановості. Подальший розвиток плановості вимагає прийняття єдиного плану – Основних засад грошово-кредитної політики – як узгодженого плану дій Уряду і НБУ, тобто потребує удосконалення процедура розробки і реалізації грошово-кредитної політики. Сьогодні можна зустріти скарги НБУ та центральних банків інших країн на політику «викручування рук» центральному банку, порушення його незалежності тощо. Аналіз практики свідчить, що цих явищ могло б бути менше, якби приймався єдиний план дій Уряду і НБУ у сфері грошово-кредитної політики. Тоді значна кількість питань могла б бути врегульована ще на стадії розробки і прийняття Основних засад грошово-кредитної політики. Це створювало б єдиний державний, узгоджений, скоординований режим реалізації грошово-кредитної політики. Цьому ж сприяло б і прийняття Кабінетом Міністрів України постанови, спрямованої на координацію діяльності міністерств і відомств у зв'язку із реалізацією Основних засад грошово-кредитної політики.

Питання грошово-кредитної політики, зокрема грошового обігу, є питаннями надзвичайної державної ваги, каталізатором суспільних процесів. Але Закон України «Про Національний банк України», який регламентує відносини Верховної Ради України, Президента України та Кабінету Міністрів України з НБУ, практично передбачає лише інформування цих органів центробанком про головні питання грошово-кредитної політики. Крім цього, в ньому варто передбачити обов'язок Правління НБУ інформувати Раду НБУ та вищі органи влади (а Раду НБУ у відповідних випадках) про найважливіші рішення, які можуть мати суспільне значення.

Таким чином, можна коротко сформулювати, що а) грошово-кредитна політика і її складова – політика грошового обігу має бути єдиною державною, а не відомчою політикою; б) основні засади грошово-кредитної політики мають визначатися тільки Верховною Радою України.

Грошово-кредитна політика проводиться НБУ і закріплена в законі про цей особливий центральний орган державного управління. Виходячи із змісту положень Конституції України, правове забезпечення стабільного грошового обігу має розглядатись як загальнодержавне питання, а право НБУ на її проведення – як функція, делегована йому Верховною Радою України. Посилення загальнодержавних начал разом з гнучким поєднанням принципу незалежності центрального банку має стати одним із головних напрямів удосконалення всієї системи державного управління і правового забезпечення стабільності соціально-економічного розвитку України.

Отже, для створення і функціонування цілісної ефективної системи управління готівковим обігом, яка враховувала б зміни, що відбулися останнім часом в економіці і банківській системі країни, необхідне поступове, але цілеспрямованого впровадження сучасних технічних засобів, автоматизованих та комп'ютерних технологій у сфері готівкового обігу на основі чіткої нормативної бази Національного банку.

2.2. Нормативно-правове регулювання безготівкового грошового обігу в Україні

Нормативно-правовою основою грошового обігу в Україні виступають положення Конституції України, Закону України "Про платіжні системи та переказ коштів в Україні" від 5 квітня 2001 року № 2346-111, Цивільного кодексу України, Інструкції про міжбанківський переказ коштів в Україні в національній валюті, затвердженої постановою Правління Національного банку України від 16 серпня 2006 року № 320 та інших нормативно-правових актів. Нині створена грошова система, що включає офіційну грошову одиницю, емісію готівки, організацію готівкового грошового обігу. Відповідно до ст. 32 Закону України «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 року № 679-ХІУ грошовою одиницею України є гривня, що дорівнює 100 копійкам. Випуск та обіг на території України інших грошових одиниць і використання грошових сурогатів як засобу платежу забороняються [77].

Відповідно до ст. 34 Закону України «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 року № 679-ХІУ виключне право введення в обіг (емісія) гривні й розмінної монети, організація їх обігу та вилучення з обігу належить Національному банку. Готівка знаходиться в обігу у вигляді грошових знаків – банкнот (паперових) і монет (металевих). Загальна сума введених в обіг банкнот і монет зазначається в рахунках Національного банку як його пасив. Банкноти й монети є безумовними зобов'язаннями Національного банку і забезпечуються всіма його активами [77].

Таким чином, регулювання грошового обігу є завданням НБУ. Наприклад, у ст. 6 Закону України "Про Національний банк України" від 20 травня 1999 року № 679-ХІУ вказано, що відповідно до Конституції України основною функцією Національного банку є забезпечення стабільності грошової одиниці України. При виконанні своєї основної функції

Національний банк має виходити із пріоритетності досягнення та підтримки цінової стабільності в державі. Національний банк у межах своїх повноважень сприяє стабільності банківської системи.

Відповідно до ст. 7 вище наведеного Закону Національний банк виконує інші функції [77]:

- відповідно до розроблених Радою Національного банку України Основних засад грошово-кредитної політики визначає та проводить грошово-кредитну політику;
- монопольно здійснює емісію національної валюти України та організовує готівковий грошовий обіг;
- виступає кредитором останньої інстанції для банків і організує систему рефінансування;
- встановлює для банків правила проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку і звітності, захисту інформації, коштів і майна;
- організовує створення та методологічно забезпечує систему грошово-кредитної і банківської статистичної інформації та статистики платіжного балансу;
- регулює діяльність платіжних систем і систем розрахунків в Україні, визначає порядок і форми платежів, у тому числі між банками тощо.

Розрізняють поділ грошового обігу на два види: готівковий і безготівковий. У процентному співвідношенні готівково-грошовий обіг менший, ніж безготівковий, і обслуговує, в основному, отримання і витрачання грошових доходів населення, а також частину платежів підприємств і організацій. Емісія готівки (банкнот і монети), організація їх обігу й вилучення з обігу на території України здійснюються виключно Національним банком України.

Правила організації безготівкового грошового обігу на території України встановлені Законом України "Про платіжні системи та переказ коштів в Україні" від 5 квітня 2001 року № 2346-111. Так, відповідно до ст. 3 цього Закону кошти існують у готівковій формі (формі грошових знаків) або

у безготівковій формі (формі записів на рахунках у банках). Грошові знаки випускаються у формі банкнот і монет, що мають зазначену на них номінальну вартість. Гривня як грошова одиниця України є єдиним законним платіжним засобом в Україні, приймається всіма фізичними і юридичними особами без будь-яких обмежень на всій території України для проведення переказів та розрахунків.

При цьому, термін «платіжна система» використовується в законодавстві більшості зарубіжних країн для позначення сукупності інструментів і методів, що використовуються в національній економіці для переказу грошей, здійснення розрахунків і врегулювання боргових зобов'язань між учасниками економічного обігу. Згідно із зарубіжною фінансовою доктриною, платіжна система включає такі компоненти: інститути, що надають послуги зі здійснення грошових трансфертів і погашення боргових зобов'язань (кредитно-фінансові установи); форми готівкових і безготівкових розрахунків; фінансові інструменти й комунікаційні системи, що забезпечують перекази грошей між учасниками системи розрахунків; нормативно-правову базу здійснення грошових розрахунків.

Член-кореспондент НАПрН України, професор О.П. Орлюк вважає, що платіжна система – це набір платіжних інструментів, банківських процедур і, як правило, міжбанківських систем переказу коштів, поєднання яких з інституційними й організаційними правилами та процедурами, що регламентують використання цих інструментів та механізмів, забезпечує грошовий обіг [59, с. 658].

У межах платіжної системи і відбувається грошовий обіг, тобто рух готівкової і безготівкової грошової маси. Таким чином, у процесі функціонування платіжної системи відбувається здійснення розрахунків у двох формах: у вигляді готівкового грошового обігу й безготівкового грошового обігу.

Таким чином, у процесі готівки, тобто грошових знаків (банкнотів і монет), засобом платежу є реальні грошові знаки, що передаються одним суб'єктом іншому за товари, роботи й послуги або в інших, передбачених законодавством, випадках (наприклад, штрафи). При безготівковому грошовому обігу відбувається списання певної грошової суми з рахунку одного суб'єкта в кредитній організації і зарахування її на рахунок іншого суб'єкта в цій же або іншій кредитній організації, або в іншій формі, при якій готівкові грошові знаки як засіб платежу відсутні. Право вибирати форму розрахунків належить зацікавленим підприємствам, установам, іншим організаціям, громадянам. Тільки у спеціально передбачених законодавством України випадках форма розрахунків має бути чітко визначеною. Це, наприклад, виплата заробітної плати, стипендій і пенсій, що здійснюється в готівковій формі.

Крім того, підкреслюючи щонайтісніший зв'язок обігу готівкових і безготівкових грошей, чинне законодавство України оперує категорією "грошова маса". При цьому під грошовою масою можуть розумітися всі грошові знаки, що є в обігу; грошові кошти на рахунках і у вкладах юридичних осіб і громадян; інші безумовні грошові зобов'язання банків. Інші автори визначають грошову масу як сукупність грошових знаків, що є в обігу, грошових коштів на рахунках і у вкладах організацій і фізичних осіб, безумовні грошові зобов'язання кредитних організацій, і вказують, що регулювання грошового обігу може здійснюватися за допомогою таких інструментів: емісії готівки; застосування інструментів і прийомів грошово-кредитної політики.

При цьому під грошово-кредитною політикою України слід розуміти комплекс заходів державного впливу, прийомів і інструментів, що спрямовуються і використовуються для підвищення ефективності державного управління у сфері грошового обігу й розрахунків. Відповідно до ст. 1 Закону України "Про Національний банк України" від 20 травня 1999 року № 679-XIV, грошово-кредитна політика – це комплекс заходів у сфері

грошового обігу та кредиту, спрямованих на забезпечення стабільності грошової одиниці України через використання визначених цим Законом засобів та методів.

Так, Рада Національного банку України щорічно розробляє Основні засади грошово-кредитної політики, публікує їх в офіційних виданнях та подає щорічно до 15 вересня до Верховної Ради України для інформування, вносить рекомендації Кабінету Міністрів України стосовно впливу політики державних запозичень та податкової політики на стан грошово-кредитної сфери України.

Відповідно до ст. 14 Закону України "Про Національний банк України" від 20 травня 1999 року № 679-ХІУ, Правління Національного банку, згідно з Основними засадами грошово-кредитної політики, через відповідні монетарні інструменти та інші засоби банківського регулювання забезпечує реалізацію грошово-кредитної політики, організує виконання інших функцій.

Відповідно до ст. 24 вказаного Закону, при розробленні Основних засад грошово-кредитної політики використовуються макроекономічні показники, розраховані Кабінетом Міністрів України.

Відповідно до ст. 25 цього ж Закону, основними економічними засобами й методами грошово-кредитної політики є регулювання обсягу грошової маси через [77]:

- визначення та регулювання норм обов'язкових резервів для комерційних банків;
- процентну політику;
- рефінансування комерційних банків;
- управління золотовалютними резервами;
- операції з цінними паперами (крім цінних паперів, що підтверджують корпоративні права), в тому числі з казначейськими зобов'язаннями, на відкритому ринку;
- регулювання імпорту й експорту капіталу;

- запровадження на строк до шести місяців вимоги щодо обов'язкового продажу частини надходжень в іноземній валюті;
- зміну строків розрахунків за операціями з експорту й імпорту товарів;
- емісію власних боргових зобов'язань і операції з ними.

Національний банк має право надавати кредити для рефінансування банку, якщо це не тягне за собою ризиків для банківської системи.

Таким чином, грошовий обіг є рухом грошей у готівковій і безготівковій формах, що обслуговує кругообіг товарів, а також нетоварні платежі й розрахунки. Процес безперервного руху грошей у готівковій і безготівковій формах власне і складає грошовий обіг.

Грошовий обіг відбиває спрямовані потоки грошей між НБУ та іншими кредитними організаціями; між самими кредитними організаціями; кредитними організаціями та іншими організаціями; між банками й фізичними особами; підприємствами й фізичними особами; між банками й іншими інститутами фінансової системи; між фінансовими інститутами й фізичними особами. При цьому головне завдання правового регулювання грошового обігу полягає в підтримці правильного співвідношення між доходами населення в грошовій формі й вартістю товарів і платних послуг, пропонованих на внутрішньому ринку, оскільки саме в цьому випадку в обігу є достатня, необхідна кількість грошей, у чому й зацікавлена держава.

Одним з видів грошового обігу в такому разі виступає безготівковий грошовий обіг. Безготівковий грошовий обіг полягає у списанні певної грошової суми з рахунку одного суб'єкта в кредитній організації і зарахуванні її на рахунок іншого суб'єкта в цій же або іншій кредитній організації або в іншій формі, при якій готівкові грошові знаки як засіб платежу відсутні. Тому вважається, що сучасний безготівковий обіг в Україні організований відповідно до таких принципів: підприємства всіх форм власності зобов'язані зберігати свої кошти на рахунках у банках; основна частина безготівкових розрахунків повинна здійснюватися через банк;

вимога платежу повинна виставлятися або перед відвантаженням товарів (виконанням робіт, наданням послуг) або після цього.

Щодо проблем нормативно-правового регулювання безготівкового грошового обігу в Україні, зокрема щодо застосування РРО, можна зазначити наступне.

Нечітка сфера застосування санкцій. Наявність відповідальності в Законі про РРО та одночасно в Указі свідчить про те, що їх сфери перетинаються. Сфера обігу готівки є ширшою від сфери застосування РРО у готівкових операціях. Водночас РРО застосовується також у безготівкових операціях із застосуванням платіжних карток (про це дещо нижче). Наприклад, найбільш відомим прикладом перетину сфери регулювання обох правових актів є правопорушення з неоприбуткування готівки. До 2011 р. і Указ, і Закон про РРО передбачали однаково 5-кратну санкцію за таке правопорушення, і тоді було зрозуміло, що можна було застосувати лише якусь одну з них. Щоправда, вже й тоді Закон про РРО передбачав трохи інше формулювання складів правопорушень (проведення розрахункових операцій на неповну суму вартості проданих товарів (наданих послуг), непроведення розрахункових операцій через РРО, нероздрукування відповідного розрахункового документа, що підтверджує виконання розрахункової операції, або проведення її без використання розрахункової книжки). Практика в цілому виробила правило, що відповідальність за порушення під час застосування (або незастосування) РРО регулюється спеціальним законом, і тому Указ на цю сферу не поширюється [82, с. 12].

Однак законодавець згаданими Законами № 2756-УІ та № 569-VIII дав чітку вказівку (сигнал) на зменшення жорстокості санкцій за згадані правопорушення щодо неоприбуткування готівки у сфері застосування РРО, і натепер максимальна санкція за такі порушення у сфері застосування РРО становить 100 % суми операцій, при цьому за перше правопорушення штраф становить 1 гривню. Водночас контролюючі органи і раніше (до відповідного пом'якшення санкцій за Законом про РРО), і тепер користуються тим, що

Указ залишився чинним, і намагаються поширити на сферу РРО застосування 5-кратних штрафних санкцій, передбачених Указом.

Невиправдана практика 5-кратного штрафу. Яким чином на практиці контролюючі органи застосовують 5-кратний штраф – це питання розглянемо. Йдеться про порушення у сфері застосування КОРО, сам факт наявності якої сьогодні, як було докладно доведено вище, є юридичним нон-сенсом. Так у разі, коли платник допускає помилку під час застосування КОРО, наприклад, не роздруковує і не здійснює підклеювання фіскального звітнього чека або не записує до книги суму операцій, контролюючі органи вважають, що йдеться про неоприбуткування готівки, за яке Указом передбачено 5-кратний штраф. На підтвердження цього вони наводять норму абз. 3 пункту 2.6 Положення про ведення касових операцій у національній валюті України (далі – Положення № 637), згідно з яким у разі проведення готівкових розрахунків із застосуванням РРО або використанням РК оприбуткуванням готівки є здійснення обліку зазначених готівкових коштів у повній сумі їх фактичних надходжень у КУРО на підставі фіскальних звітних чеків РРО [75]. Відштовхуючись від зворотного, нездійснення обліку в КУРО в повній сумі надходжень представники контролюючих органів вважають неоприбуткуванням готівки. Але з такою позицією погодитись не можна.

Очевидно, що основною метою значних розмірів штрафів у сфері обігу готівки є забезпечення повного виконання фіскальної функції. Як уже зазначалося, натепер законодавство передбачило такі правові та організаційно-технічні механізми, що забезпечують повну реалізацію фіскальної функції навіть без застосування КОРО. Так електронна контрольна стрічка нині відправляється модемом РРО до ДФС разом із копіями фіскальних звітних чеків в автоматичному режимі. Тож навіть тоді, коли касир не роздруковує фіскальний звітний чек, або не підклеює його до КУРО, чи не здійснює належних записів до КУРО щодо обсягів операцій, навряд чи слід говорити про неоприбуткування готівки. Тож ми переконані, що у разі, коли готівка пройшла через РРО, і цей РРО надіслав до ДФС

електронну контрольну стрічку з копіями фіскальних чеків, фіскальна функція є повною мірою виконаною. І факту неоприбуткування готівки тут немає – адже готівка відображена в обліку РРО. Відповідна норма Положення № 637 [75] є в цьому разі провокуючим фактором для того, щоби форма одержала пріоритет над суттю, чого в правовій державі допускати не можна. Її наявність призводить до надмірного тиску на бізнес та провокує корупцію.

Слід задатися питанням: якщо би оприбуткуванням готівки було не саме проведення її через РРО, а формальний запис загальною сумою до КОРО, то для чого тоді взагалі РРО? Що тоді здійснює реєстратор розрахункових операцій, якщо не оприбуткування готівки? Якщо говорити по суті, а не вдаватися до формальних термінологічних роздумів, то оприбуткування готівки – це певна облікова операція, в процесі якої інформація про певну суму готівки вноситься до обліку суб'єкта господарювання. І проведення операції через РРО якраз і є одним зі способів обліку готівки. Отже, на нашу думку, слід у законодавстві (в Законі про РРО та Положенні № 637) [75] визначити, що проведення розрахункової операції через РРО є оприбуткуванням готівки в такому РРО. Якщо таке буде визначено, в ДФС не буде підстав говорити про неоприбуткування готівки тоді, коли готівка насправді оприбуткована, але платник податків допустив формальне порушення порядку застосування КОРО.

До того ж законодавець висловив свою волю щодо виключення відповідальності за нероздрукування або незберігання фіскального звітного чеку зі ст. 17 Закону про РРО (це здійснено згаданим Законом № 569 шляхом виключення п. 4 зі ст. 17 Закону про РРО) [75].

Невиправдана судова практика. Слід однак відзначити, що судова практика продовжує підтримку невиправданої практики ДФС щодо визнання неоприбуткуванням готівки випадків формальних порушень порядку ведення КОРО навіть у разі, коли фактів непроведення готівки через РРО немає.

Наприклад в ухвалі ВАСУ від 6 грудня 2016 р. по справі № 810/1538/15 зазначається, що, виходячи з того, що законодавством під «оприбуткуванням готівки» у разі проведення готівкових розрахунків із застосуванням РРО розуміється своєчасне (у день одержання готівкових коштів) здійснення обліку таких коштів у повній сумі їх фактичних надходжень у КОРО на підставі фіскальних звітних чеків РРО, то нездійснення відповідних записів у КОРО згідно із 2-звітом у день одержання готівкових коштів у порядку, встановленому законодавством, не може вважатися «оприбуткуванням готівки». Суд касаційної інстанції при цьому посилається на прецедентні рішення Верховного Суду України в постановках від 02.04.2013 у справі № 21-76a13, від 02.04.2013 у справі № 21-439a13, від 12.11.2013 у справі № 21-370a13 [75].

Вбачається, що суди не повинні обходитися формальним підходом у ситуаціях, коли йдеться про явно непропорційне покарання за незначні порушення. Якщо суб'єкт господарювання провів операцію через РРО і таким РРО відправлено контрольну стрічку з копією фіскальних чеків до ДФС, то про жодне неоприбуткування не може взагалі йтися – фіскальна функція є виконаною. Відповідальності суб'єкта господарювання за порушення порядку ведення КУРО натепер немає, а факти неоприбуткування готівки мають підтверджуватися не формальними порушеннями, а конкретними обставинами. Але ж непроведення готівки через РРО – це окремий склад правопорушення, за яке передбачена відповідальність у значно меншому розмірі Законом про РРО.

Застосування РРО у здійсненні операцій з платіжними картками. Також дуже неоднозначними є норми значної кількості статей Закону про РРО щодо віднесення до числа розрахункових операцій випадків розрахунку платіжною карткою як під час продажу, так і під час повернення товару (послуги) [57]. Так, наприклад, підприємці, які перебувають на єдиному податку і не використовують РРО у зв'язку з недосягненням передбачених законом обсягів операцій, не можуть остаточно зрозуміти, чи слід,

визначаючи цей обсяг, враховувати надходження у разі розрахунку платіжними картками, а також чи повинні вони взагалі використовувати РРО у разі проведення розрахунків платіжними картками (але при недосягненні обсягів операцій). Тобто належна правова визначеність не забезпечується. Ніхто не заперечує, що розрахунок платіжною картою є безготівковою операцією. При цьому існує бізнес, який не використовує готівку, а здійснює продаж товарів і послуг через безготівковий розрахунок. Навряд чи є сенс спонукати такий бізнес до використання РРО.

Для уникнення наведених вище питань та загроз штрафних санкцій з боку контролюючих органів вбачається за доцільне передбачити в законі правило щодо звільнення підприємств та підприємців, які здійснюють розрахункові операції лише із застосуванням платіжних карток і не здійснюють операцій із роздрібного продажу за готівку, від застосування РРО. Наведене стимулюватиме розвиток безготівкових розрахунків, що позитивно відіб'ється на стані банківської системи.

Таким чином, проведене нами дослідження ролі й місця безготівкових розрахунків у системі грошового обігу дає змогу стверджувати про те, що до предмету фінансового права мають належати суспільні відносини, що охороняються державою, у сфері організації і забезпечення ефективного здійснення готівкового й безготівкового грошового обігу, що формуються у процесі функціонування грошової системи України, які є соціально значимим поєднанням суб'єктів за допомогою прав і обов'язків, передбачених нормами права.

2.3. Суб'єкти публічного адміністрування в сфері грошового обігу

Публічне адміністрування фінансами в Україні з переходом до ринкових відносин набуло нового змісту – від жорстких нормативних методів, притаманних командно-адміністративній системі, до застосування економічних важелів впливу шляхом здійснення фінансово-кредитної політики через систему уповноважених органів. Однак це не означає, що держава відмовляється від владних методів впливу. Публічне адміністрування фінансами поєднує методи прямого оперативного владно-розпорядчого управління з використанням стимулюючого впливу через економічні регулятори.

Ефективне функціонування фінансової системи держави, здійснення цілеспрямованої фінансової політики за допомогою фінансового механізму залежить від організації управління фінансами в державі [94, с. 357-383].

Жодна гілка влади, жоден державний орган не мають реальної влади без відповідного фінансового забезпечення своєї діяльності. Для нормального функціонування суспільства, для реального забезпечення створення дійсно правової, соціальної, демократичної держави потрібно, щоб кожен державний орган, що наділений повноваженнями у сфері фінансів, був підконтрольним з боку інших гілок влади. Тільки так можна запобігти використанню державних коштів у приватних інтересах певних політичних сил.

Управління фінансами відбувається через систему державних органів та інститутів за допомогою форм і методів організації управлінської діяльності. Така діяльність зумовлена історичними, економічними та політичними умовами розвитку держави, воно підпорядковується фінансовій політиці держави.

Основне завдання органів управління фінансовою системою в державі полягає в забезпеченні злагодженості функціонування окремих сфер і ланок

фінансових відносин. Це досягається шляхом чіткого розподілу функцій і повноважень між фінансовими органами й інституціями.

В управлінні фінансами розрізняють декілька функціональних складових: планування, стратегічне й оперативне управління та контроль [10, с. 201-210].

Планування посідає важливе місце в системі управління фінансами. Його об'єктом є фінансова діяльність держави та суб'єктів господарювання, а результатом – складання фінансових планів. У процесі планування держава та суб'єкти господарювання оцінюють стан своїх фінансів, виявляють можливість збільшення фінансових ресурсів, розробляють напрями їх ефективного використання.

У системі органів управління фінансами доцільно виокремлювати органи стратегічного й оперативного управління фінансами [67, с. 227-255].

Стратегічне управління – це загальне управління фінансами, що включає дії, розраховані на довгострокову перспективу і вирішення глобальних завдань розвитку фінансової системи країни.

Стратегічне управління виявляється у визначенні фінансових ресурсів шляхом прогнозування на майбутнє, встановлення обсягів фінансових ресурсів на реалізацію цільових програм тощо; здійснення вищими органами державної влади та управління (Президентом України, Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України). До сфери безпосереднього державного управління належать лише державні фінанси.

У сфері управління фінансами до повноважень Верховної Ради України належать: розгляд проекту та затвердження закону про Державний бюджет України, контроль за виконанням Державного бюджету, ухвалення рішення щодо звіту про його виконання, розгляд і затвердження усіх законодавчих актів, котрі стосуються фінансової системи та фінансової політики в країні, контроль за їх виконанням, використанням позик, одержаних Україною, утвердження усіх рішень, пов'язаних із фінансовою політикою держави.

У сфері управління фінансами головними повноваженнями Кабінету Міністрів України є: розробка та реалізація стратегічних напрямів єдиної державної фінансової політики, проекту закону про Державний бюджет України, забезпечення виконання затвердженого Верховною Радою Державного бюджету України та подання звіту про його виконання, забезпечення виконання усіх законів, що стосуються фінансової політики держави.

Оперативне управління фінансами – це управління фінансами, що становить сукупність заходів, розроблених на основі оперативного аналізу фінансової ситуації, фінансового планування, контролю та регулювання, складання й виконання фінансових планів. Оперативне управління фінансами – головна функція апарату фінансової системи держави.

Міністерство фінансів України (Мінфін України) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України.

Мінфін України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної фінансової, бюджетної, податкової, митної політики, політики у сфері державного фінансового контролю, казначейського обслуговування бюджетних коштів, бухгалтерського обліку, випуску і проведення лотерей, організації та контролю за виготовленням цінних паперів, документів суворої звітності, видобутку, виробництва, використання та зберігання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення та напівдорогоцінного каміння, їх обігу та обліку, у сфері запобігання і протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму.

Проведений нами аналіз наукових поглядів сучасних представників фінансово-правової науки свідчить про їх неоднозначні позиції щодо структуризації системи права грошового обігу як інституту чи підгалузі фінансового права, неоднозначно визначаються і джерела права грошового

обігу. Зокрема, О. Грищенко розглядає джерела грошового обігу та вибудовує структуру права грошового обігу як інституту фінансового права в процесі дослідження його правового регулювання, зазначаючи при цьому, що законом закріплено повноваження Центрального банку з регулювання грошового обігу в країні, яке здійснюється за допомогою таких способів, як проведення грошової реформи, деномінації та емісії грошей. Під грошовою реформою розуміється повне або часткове перетворення всієї грошової системи, проведене державою з метою стабілізації та зміцнення грошового обігу. Деномінація, на відміну від грошової реформи, є технічною операцією, що виражається в заміні старих грошей новими з прирівнянням однієї грошової одиниці в нових знаках до більшої кількості грошей в старих знаках [18, с. 72-74].

Водночас слід зазначити, що правове регулювання грошового обігу науковці розглядають як складову правової основи грошової системи в розділі банківського кредитування та розрахунків [94, с. 357-383].

На думку Ю.О. Крохіної, об'єктивна побудова структури фінансово-правового інституту грошового обігу і розрахунків як елемента системи фінансового права має складатися з таких елементів: правове регулювання грошово-кредитної політики держави, правові основи грошового обігу, правові основи грошової системи, правові основи організації готівкового грошового обігу, правові основи безготівкових розрахунків, правила ведення касових операцій тощо [42, с. 667-693].

Щодо структуризації інституту грошового обігу і розрахунків як структурного елемента системи фінансового права, то професор Н.І. Хімичева має своє трактування, згідно з яким правове регулювання грошового обігу і розрахунків розглядається поряд із правовими основами банківського кредиту та основами валютного регулювання і валютного контролю. За структурною градацією правові основи грошового обігу і розрахунків складаються з таких елементів: поняття грошової системи, правові основи грошової системи, правові основи обігу готівкових грошей, правові основи

безготівкового грошового обігу та розрахунків, правила ведення касових операцій [95, с. 682-702].

Автор Н.Д. Еріашвілі, досліджуючи правові основи грошового обігу і розрахунків, певним чином структурує систему права грошового обігу. Так, правове регулювання безготівкового і готівково-грошового обігу, на його думку, відбувається у межах грошового обороту; окремими структурними елементами системи права грошового обігу є розрахунково-касові операції та порядок ведення касових операцій [104, с. 312-320].

Відповідно до сучасної позиції професорів К.С. Бельського та С.В. Запольського фінансово-правові норми, які регулюють відносини, що виникають у сфері грошового обігу, є складовою підгалузі емісійного права, яке, за визначенням цих авторів, є авангардною категорією у системі фінансового права. Правове регулювання грошового обігу і розрахунків ці науковці розглядають як складову правових основ грошово-кредитної системи та основ валютного законодавства. Правові основи грошового обігу систематично складають таку схему: грошова система, правове регулювання грошового обігу, правила ведення касових операцій, поняття розрахунків та розрахункових відносин, форми безготівкових відносин [27, с. 597-620].

На думку С.І. Лучковської, правове регулювання грошового обігу та розрахунків за структурним поділом складається з норм, які регулюють окремі його елементи: гроші, грошова система й грошовий обіг; правові засади готівкових розрахунків; правовий режим рахунків; правові основи безготівкових розрахунків [48, с. 206-231].

Існує також науковий підхід, за якого фінансово-правові основи грошового обігу і розрахунків мають таку ієрархічну підпорядкованість: правове регулювання грошового обігу; правила ведення касових операцій; порядок відкриття та обслуговування банківських рахунків; порядок здійснення безготівкових розрахунків [14, с. 466-493].

Особливий погляд на структуру системи права грошового обігу має М.О. Мацелик, який в загальній структурі грошово-кредитної системи України серед банківського і страхового права та цінних паперів досліджує: 1) правові засади грошового обігу та готівку за такою схемою: правове регулювання грошового обігу в Україні та організація і правове регулювання касових операцій; 2) правові засади безготівкових розрахунків в Україні за такою схемою: правовий режим банківських рахунків та організація безготівкових розрахунків в Україні [96, с. 571-610].

На думку професора О.П. Орлюк, правове регулювання грошового обігу та безготівкових розрахунків в Україні має розглядатися як складова публічно-правових аспектів грошового обігу та ринків фінансових послуг; передбачає регулювання грошового обігу та грошової системи України, грошової реформи, організації платіжних систем в Україні; охоплює регулювання відносин у сфері здійснення розрахунково-касового обслуговування; правовий режим банківських рахунків; забезпечує порядок організації безготівкових розрахунків в Україні; стосується відповідальності за правопорушення у сфері готівкових та безготівкових розрахунків і грошово-касового обслуговування [99, с. 650-689].

Правове регулювання грошового обігу розглядається М.П. Кучерявенком, Є.О. Алісовим та О.А. Лукашевим у розділі публічно-правового регулювання банківської діяльності, грошового обігу та розрахунків в такій послідовності: грошова система України (поняття та види); грошовий оборот; правове регулювання готівкового обігу та безготівкових розрахунків [97, с. 227-255].

Звичайно, наведені вище підходи мають право на існування, оскільки система фінансового права ще знаходиться на стадії своєї розбудови. Проте твердження окремих науковців про підгалузевий характер права грошового обігу, на наш погляд, є малообґрунтованими, насамперед з огляду на те, що цей обіг забезпечується не лише грошима, а й іншими законними платіжними

засобами. Сучасний стан розрахункових і платіжних відносин настільки розвинувся, що більшість господарських операцій просто неможлива без відмінних від звичайних грошей платіжних інструментів, які закріплені у законодавстві як цілком законні та такі, що приймаються на всій території держави. Водночас підтримуємо позицію про безпосередній зв'язок грошового обігу та фінансових послуг (платіжних інструментів, які ними використовуються), а також нерозривний взаємозв'язок між ним і банківською діяльністю, в тому числі діяльністю НБУ, включаючи сферу валютного регулювання та валютного контролю.

Забезпечення стабільного грошового обігу як головне завдання Національного банку України (далі – НБУ), визначене Конституцією України [35], потребує пошуку шляхів удосконалення правового забезпечення. Механізм регулювання грошового обігу закладається в грошово-кредитній політиці, яка розробляється центральним банком країни. Грошово-кредитну політику відповідно до Закону України «Про Національний банк України» [77] слід тлумачити як систему заходів із регулювання грошового обігу та кредиту, які спрямовані на економічне зростання, стримування інфляції, забезпечення стабільності грошової одиниці України, забезпечення зайнятості населення, регулювання платіжного балансу з метою збалансування і задоволення суспільного попиту на гроші.

Діяльність НБУ щодо регулювання грошово-кредитної сфери обумовлюється не лише потребою стабілізації грошової маси, але й необхідністю захисту інтересів клієнтів банків, забезпечення безризикової діяльності всієї банківської системи та іншими факторами [33, с. 247]. Тому, з усіх заходів центрального банку в регулюванні грошово-кредитної політики важливе значення мають заходи регулювання обігу грошової маси, її структури, параметрів тощо, тобто тих елементів, які складають пропозицію грошей. Це положення може бути обране як критерій для відмежування правовідносин, які складають зміст грошово-кредитної політики держави в

системі формування, розподілу та використання публічних фінансових ресурсів. Механізм правового регулювання грошового обігу потребує дослідження з позицій аналізу змісту грошово-кредитної політики як фінансово-правового інституту.

На підставі аналізу банківського законодавства з питань повноважень суб'єктів грошово-кредитної політики та чинників, що впливають на її досконалість, потребують поглибленого вивчення нові заходи регулювання грошовою масою, котрі є в розпорядженні держави, зокрема Національного банку України, з метою забезпечення соціально-економічного розвитку країни.

Основними економічними засобами регулювання обсягу грошової маси є наступні: 1) визначення та регулювання норм обов'язкових резервів для комерційних банків; 2) процентна політика; 3) рефінансування комерційних банків; 4) управління золотовалютними резервами; 5) операції з цінними паперами (крім цінних паперів, що підтверджують корпоративні права), у тому числі з казначейськими зобов'язаннями, на відкритому ринку; 6) регулювання імпорту та експорту капіталу; 7) емісія власних боргових зобов'язань та операції з ними [84, с. 4].

Стратегічна мета грошово-кредитної політики має бути підпорядкована загальним стратегічним цілям соціально-економічної політики держави: стабілізації сукупного обсягу виробництва, зайнятості та рівня цін. Тактичною метою політики є забезпечення внутрішньої стабільності грошей, тобто оптимальної рівноваги між попитом і пропозицією грошей. Визначаючи тактичні й оперативні завдання грошово-кредитної політики, потрібно враховувати необхідність її диференціації залежно від конкретної макроекономічної ситуації [59, с. 36]. Оскільки Конституція України покладає на НБУ обов'язок забезпечувати стабільний грошовий обіг, цілком логічно вважати НБУ відповідним суб'єктом грошово-кредитної політики.

Предметом правового регулювання в сфері грошового обігу є, по-перше, відносини з регламентації грошово-кредитної політики як правової категорії (визначення, встановлення концептуальних положень, цілі, індикатори, показники, методи, засоби регулювання, наприклад порядок формування обов'язкових резервів, та інші), по-друге, відносини із визначення кола суб'єктів та їх повноважень, окреслення їх завдань, функцій і компетенції, по-третє, організаційно-правові основи формування, прийняття Основних засад грошово-кредитної політики, її реалізації та контролю за здійсненням, тобто процесуальні відносини.

Враховуючи ці елементи відносин з приводу обігу грошової маси, за різними критеріями дослідники виділяють декілька груп правовідносин:

а) за змістом правового регулювання виділяються відносини між вищими законодавчими та виконавчими органами державної влади і НБУ з приводу закріплення основ проведення грошово-кредитної політики, а також відносини у ході реалізації грошово-кредитної політики;

б) за предметом правового регулювання – відносини із визначення статусу НБУ у сфері грошово-кредитної політики (завдання, функції, компетенція та ін.), делегування йому повноважень щодо здійснення грошово-кредитної політики, а також відносини з приводу її реалізації. Акти, які регулюють ці відносини (в основному, це акти НБУ) визначають основні параметри грошово-кредитної політики (цілі, засоби, методи та ін.);

в) за характером предмета правового регулювання – відносини, які виникли й існують виключно як компонент грошово-кредитної політики (наприклад, це обов'язкове резервування коштів), та відносини, які впливають з діяльності центробанку (наприклад, як кредитора останньої інстанції), а не внаслідок грошово-кредитної політики, але у яких вона активно здійснюється центральним банком (наприклад, це операції з цінними паперами чи регулювання імпорту та експорту) [45, с. 87].

До числа заходів НБУ, які не охоплюються поняттям грошово-кредитної політики, не потрапляють або потрапляють побіжно такі заходи адміністративного регулювання як реєстрація банків, ліцензування їх діяльності, встановлення вимог та обмежень щодо діяльності банків, застосування санкцій та інше, що прямо не впливає на грошову пропозицію (побічно на неї впливають багато факторів). З індикативних заходів не можна віднести до числа засобів грошово-кредитної політики встановлення обов'язкових економічних нормативів, встановлення норм відрахувань до резервів на покриття ризиків від активних банківських операцій (їх мета – захист інтересів клієнтів та безризикова банківська діяльність), а також кореспондентські відносини.

Всі заходи НБУ здійснюються у сфері відносин із банками і зводяться до регулювання діяльності банків, що прямо відмічається в ст. 14 Закон України «Про Національний банк України». Правління Національного банку згідно з Основними засадами грошово-кредитної політики через відповідні монетарні інструменти та інші засоби банківського регулювання забезпечує реалізацію грошово-кредитної політики, організує виконання інших функцій [77, ст. 14].

Таким чином, грошово-кредитна політика є самостійною категорією, але засоби і методи, які застосовуються в процесі її реалізації, належать до банківського регулювання (але лише в тій частині, яка стосується регулювання грошової пропозиції).

Засоби і методи грошово-кредитної політики виступають інструментом досягнення поставлених державою цілей, відрізняючись серед інших елементів цієї системи особливою спрямованістю на регулювання безпосередньо грошової пропозиції, тобто кількості грошей в обігу, їх структури та ін.

Відповідно до статті 66 Закону України «Про банки і банківську діяльність» [70] визначені форми (адміністративна і індикативна) та методи

державного регулювання діяльності банків. Якщо засоби адміністративного регулювання передбачають систему владних приписів, то засоби і методи індикативного регулювання передбачають як владні приписи, так і цілий ряд інструментів, які юридично не обмежують волю суб'єктів відносин у сфері грошово-кредитної політики – визначення процентних ставок, рефінансування банків, кореспондентські відносини, управління золотовалютними резервами, включаючи валютні інтервенції, операції з цінними паперами на відкритому ринку [70].

Слід звернути увагу на те, що воля суб'єктів правовими нормами тут не обмежується, але всі ці інструменти складають поняття «регулювання». Звідси можна зробити висновок, що регулюванням охоплюється юридичні та економічні аспекти відносин НБУ і комерційних банків. Однак статус НБУ як органу управління і здійснення ним регулювання надає цим відносинам управлінський характер. Сама по собі участь НБУ у відносинах цивільно-правового характеру означає здійснення ним регулювання відповідних відносин, інакше НБУ в них просто не брав би участі. У цих випадках юридична обов'язковість змінюється на економічний примус.

Методи правового регулювання відносин у сфері грошово-кредитної політики відрізняються особливим поєднанням імперативності (метод владних приписів) та диспозитивності. У процесі проведення грошово-кредитної політики НБУ використовує не лише владні методи, до яких треба віднести, перш за все, обов'язкове резервування, засноване на владному імперативному методі регулювання, але й економічні методи регулювання, методи непрямого впливу, які самі по собі не несуть владності приписів, але в сукупності з іншими методами регулювання грошового обігу створюють певні економічні умови, які спонукають суб'єкта до передбачуваної НБУ поведінки, яка може бути прогнозована і навіть спланована [33, с. 138].

У банківському праві, як слушно зазначає Ю. В. Ващенко, можна констатувати відсутність однорідних відносин, відмінних від відносин, які

регулюються іншими галузями права, зокрема, фінансового, цивільного, господарського, і тому для регулювання відносин, які виникають у сфері банківської діяльності, застосовуються обидва методи: і метод владних приписів (імперативний метод), і диспозитивний метод [13, с. 124]. Підтримуючи позицію вчених, що метод владних приписів, який притаманний фінансовим правовідносинам, є і основним методом банківських правовідносин [13], вважаємо, що відносинам з приводу регулювання грошового обігу, що здійснює НБУ, властива виключна імперативність. Цей же момент завважує і І. Б. Заверуха: «Реалізація грошово-кредитної політики держави передбачає застосування центральним банком адміністративних та індикативних методів регулювання, де однозначно проявляється метод владних приписів – імперативний метод правового регулювання» [26, с. 10].

Отже, до методів реалізації грошово-кредитної політики належать як адміністративні, так і індикативні методи регулювання. Статтею 66 Закону України «Про банки і банківську діяльність» встановлено як адміністративні, так і ринкові методи регулювання банківської діяльності [70, ст. 66]. Наприклад, обов'язкове резервування коштів або обов'язковий продаж валюти (формально він не віднесений законом до засобів грошово-кредитної політики) багато в чому нагадують оподаткування за відсутністю, щоправда, головної ознаки – переходу права власності на певні суми коштів [84, с. 7].

Аналізуючи все вище сказане, можна виділити основну проблему грошового обігу в Україні, що потребує ефективного правового вирішення – поступовий перехід до безготівкового обігу. В зв'язку з цим на рівні законодавчої влади необхідно здійснити певні заходи, а саме прийняти відповідні законодавчі акти щодо створення, наприклад, ефективної та захищеної системи розрахунків за допомогою мобільного терміналу, тим самим мінімізувати кількість готівки. Однак, такі заходи потрібно вводити поступово, щоб кількість грошей була достатньою для нормального

товарообігу, оскільки як надлишок, так і нестача грошей створюють значні проблеми й ускладнення для здійснення грошового обігу.

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГРОШОВОГО ОБІГУ В УКРАЇНІ

3.1. Світовий досвід правового регулювання грошового обігу

В останні роки в багатьох країнах світу спостерігається цілий ряд змін в традиційній організації готівкового грошового обігу і в управлінні обігом готівки. Ці зміни викликані появою альтернативних форм платежу, глобальними економічними спадами ділової активності, появою нових гравців у сфері обробки готівки і в управлінні грошовими потоками.

Для вирішення проблем, пов'язаних з цими факторами, центральні банки прагнуть ретельно аналізувати процеси регулювання грошових операцій і знаходити рішення, що дозволяють їм приділяти підвищену увагу своїм основним операціям з випуску в обіг і знищення грошових знаків, і, разом з тим, делегувати по аутсорсингу частину операцій циклу готівкового грошового обігу (далі - ГГО) комерційним банкам, інкасаторським компаніям і компаніям, що регулює грошові операції (Cash Management Companies, СМС) (в тому числі і створюваним з державною участю спеціально для цих цілей) [112].

У дослідженні Currency Research розглянуті зміни моделей ГГО в 11 країнах різних регіонів земної кулі і показаний досвід центральних банків цих країн, хід впровадження нових моделей і отримані результати. В огляді результатів реорганізації оцінюється функціональна залученість центрального (національного, резервного) банку кожної країни в процесі ГГО. В результаті виявлено три основних типи операційних моделей (централізована, частково децентралізована і децентралізована), в яких обов'язки і відповідальність основних учасників готівкового грошового обігу

розрізняються залежно від реалізованої стратегії і взаємодії між центральним банком, його партнерами і населенням в ході ГГО.

Дослідження ґрунтується на інформації, отриманій в результаті анкетування центральних банків Австралії, Австрії, Англії, Бельгії, Малайзії, Нідерландів, Нової Зеландії, Норвегії, Швеції та ПАР, а також іншої наявної інформації (річні звіти центральних банків, матеріали міжнародних конференцій і ЗМІ і т. д.). Це було зроблено для того, щоб окреслити проблеми, що стояли перед центральним банком кожної з цих країн, і шляхи, які вони вибирали для їх вирішення, беручи до уваги специфічні обставини і операційні вимоги для національних моделей ГГО. Крім того, вибір країн здійснювався з метою забезпечення досить широкого огляду альтернативних підходів до реорганізації ГГО – від Англії та Австралії, що вступили на цей шлях більш 20 років тому, до тих, які зайнялися цим порівняно недавно.

Ідея полягала також у тому, щоб виділити риси, характерні для більшості країн світу, з урахуванням різних географічних умов і соціально-економічних критеріїв. Таким чином, основними критеріями відбору країн для проведення дослідження стали [109]:

- досвід децентралізації операцій сортування банкнот;
- аутсорсинг в організації ГГО;
- різноманітність обраних моделей;
- широкий діапазон економічних і соціоекономічних особливостей;
- регіональне покриття дослідження.

Базуючись на досвіді кожної з цих країн, можна виділити необхідне розуміння таких ключових питань, як:

- економічне і комерційне обґрунтування вибору стратегій аутсорсингу і огляд ключових учасників процесу;
- здійснення фінансового контролю і управління, включаючи структуру внесків, штрафи за невідповідність вимогам і т. д.;

- економічні аспекти, що стосуються балансового звільнення, міркування, що стосуються передачі права власності та відповідальності за результати;
- засоби контролю і управління ходом процесів, органи нагляду і засоби спостереження за станом ГГО для досягнення необхідної продуктивності, управління якістю банкнот в обігу та управління запасами банкнот;
- оцінка ефективності, вибір системи показників (метрики), управління угодами про рівень обслуговування SLA (Service Level Agreement);
- процеси управління проектами, засоби управління ними, обов'язки сторін та терміни їх виконання;
- огляд отриманих вигод по відношенню до очікуваних переваг і огляд специфічних питань, що виникали під час процесу реорганізації, і т. д.

Ця інформація дає можливість розібратися в суті процесу реорганізації центральним і комерційним банкам, інкасаторських компаніям, постачальникам банківського устаткування і систем, іншим учасникам готівково-грошової індустрії, залученим в процеси оцінювання ефективності існуючих касових операцій і тих нових операцій, які будуть розроблятися для різних процедур участі в ГГО в майбутньому. вона також допоможе центральним банкам в процесі прийняття рішень та гарантуватиме, що кращі міжнародні практики зможуть бути доступними на кожній стадії процесу реорганізації в будь-якій країні [3, с. 45].

У всіх країнах ключові гравці і учасники циклу грошового обігу одні і ті ж, хоча ступінь їх участі і міра відповідальності в окремих країнах можуть відрізнятися. У будь-якому випадку центром грошової системи і організатором ГГО є центральний банк, який несе всю повноту відповідальності за управління готівкою в країні від моменту замовлення банкнот і монети до їх знищення. А крім того, і за те, щоб забезпечення економіки і населення готівкою було своєчасним, достатнім і ефективним.

Таким чином, основним фактором, що безпосередньо впливають на організацію готівкового грошового обігу в будь-якій країні, є грошова маса, її випуск і розміщення, циркуляція і знищення після виведення з обігу. А також можливість спостереження за цими процесами і управління ними з боку центрального банку країни, що досягається за допомогою аналізу наявності та стану банкнот на різних етапах грошового циклу.

У всіх країнах ключові гравці і учасники циклу грошового обігу одні і ті ж, хоча ступінь їх участі і міра відповідальності в окремих країнах можуть відрізнятись. У будь-якому випадку центром грошової системи і організатором ГГО є центральний банк, який несе всю повноту відповідальності за управління готівкою в країні від моменту замовлення банкнот і монети до їх знищення. А крім того, і за те, щоб забезпечення економіки і населення готівкою було своєчасним, достатнім і ефективним.

Можливість спостереження за обігом банкнот і тенденцій в їх обробці і розподілі також є основною частиною дослідження. Важливо і висунення на перший план ситуації в кожній країні до і після процесу реорганізації, а також визначення ключових метрик для оцінки будь-яких результатів реорганізації: як в економічних термінах, так і в характеристиках циклу обороту готівки.

Серед причин, які стимулювали структурні зміни, ключовим фактором в більшості випадків було прагнення центрального банку зосередитися на своїх основних функціях і стратегічної відповідальності, з усвідомленням того, що обробка готівки і її розподіл можуть бути краще виконані організаціями, спеціально створеними для цих цілей. А це, в свою чергу, вплине на витрати як окремих учасників циклу ГГО, так і суспільства в цілому [3, с. 32].

Таким чином, ключовими факторами для реорганізації були:

- зосередження на основних операціях центрального банку;
- зниження витрат, пов'язаних з обробкою готівки в центральному банку;

- потреба в заміні / модернізації технологічного обладнання;
- соціальні витрати для забезпечення національного готівкового обігу;
- безпеку доставки готівки;
- оптимізація циклу готівкового грошового обігу;
- підвищення якості послуг інкасаторських компаній.

Можна зробити висновок, що центральні банки прагнуть зменшити ступінь своєї залученості в поточний цикл грошового обороту (і знизити свої витрати) шляхом передачі частини функцій і відповідальності комерційному сектору фінансової системи. Бажані ключові переваги, на які націлена реорганізація ГГО, це:

- скорочення безпосереднього залучення центральних банків в процес обороту;
- поліпшення якості процесів в циклі ГГО;
- можливість обробки банкнот за один прохід;
- скорочення переміщення готівки по країні;
- поліпшення національних стандартів якості банкнот.

Однак центральні банки, готуючись передати частину своїх повноважень, одночасно хочуть бути впевненими в тому, що згодом будуть мати надійні засоби контролю і управління ГГО, щоб забезпечити якість і необхідну кількість банкнот, ефективність грошового обороту. Тому в кожній країні в угодах про рівень обслуговування Service Level Agreement були передбачені кошти і набір показників для контролю процесів ГГО. Якщо узагальнити досвід по дослідженим моделям, отримаємо такий перелік застосованих засобів [3, с. 88]:

- угоди про продуктивність;
- зв'язок з обсягами банкнот і їх розподілом;
- ефективність обробки;
- забезпечення якості банкнот в обігу;
- внески і схеми штрафу за невиконання вимог;
- вибір грошових сховищ в комерційному секторі;

- застосування типових видів упаковки;
- регулярний аудит операцій;
- проведення машинних тестів;
- організація відділів інспектування;
- оцінка результатів діяльності.

На додаток до цих коштів деякі центральні банки також відстежували ефективність і продуктивність готівкового обігу для того, щоб гарантувати управління ним за допомогою наступних показників:

- ставлення платоспроможних банкнот до старим;
- рівень виявлення підроблених банкнот;
- зносостійкість банкнот;
- час спостереження банкнот центральним банком.

Все це оцінювалося як до, так і після реорганізації процесів.

Передача повноважень і відповідальності від центрального банку, зрозуміло, викликала додаткові витрати для комерційного сектора (обладнання, приміщення, транспорт, персонал і т. д.). Тому, центральні банки застосовували різні економічні заходи для підтримки і стимулювання комерційних банків та компаній, які беруть на себе ці функції. Втім, на додаток до допомоги на цих партнерів покладалася і відповідальність за недотримання вимог нової моделі у вигляді системи штрафів. В цілому до економічних заходів, які застосовуються центральними банками для того, щоб допомогти реорганізації, відносяться [3, с. 23]:

- передача технологічного обладнання комерційному сектору;
- фінансові схеми для допомоги комерційним банкам;
- особливі схеми замовлення банкнот;
- балансове звільнення;
- нагороди за якість банкнот;
- штрафи за невідповідність вимогам.

В ході реорганізації ГГО центральні банки зіткнулися з низкою складних завдань. Рішення багатьох з них було засновано на забезпеченні

хорошого взаєморозуміння і взаємодії з майбутніми партнерами з комерційного сектора, залучення їх в обговорення пропонованих заходів на самій ранній стадії, до того, як вони повністю проникали в інноваційні процеси. До числа цих завдань слід віднести такі, як:

- здатність комерційного сектору прийняти на себе відповідальність;
- управління витратами при передачі ряду функцій і операцій;
- забезпечення зрозумілою і послідовною зв'язку з партнерами і оцінка їх дій;
- встановлення загальних цілей;
- оцінка ефективності дій і управління процесом реорганізації.

Вирішення цих завдань повинно було забезпечити позитивний ефект реорганізації національного циклу грошового обороту, а саме:

- менша кількість касових центрів центрального банку і більш низькі операційні витрати;
- скорочення соціальних витрат;
- поліпшення циклу ГГО;
- скорочення переміщень готівки [111].

Що стосується перспектив, головною тенденцією, на думку центральних банків – респондентів, буде подальший розвиток реорганізації на всіх рівнях. Здійснюючи ці заходи, вони будуть удосконалювати інформаційні потоки і управління ними, виявляти нових, додаткових партнерів, аналізувати структуру витрат, а також вплив нових технологій. Таким чином, подальшими напрямками розвитку ГГО в досліджених країнах будуть:

- продовження реорганізації, вдосконалення і розвиток моделей ГГО;
- спостереження за вартістю обробки і всіма операційними процесами;
- визначення додаткових партнерів;
- оцінка рівнів і ступеня нагород / штрафів і структури внесків;
- облік впливу нових технологій.

Таким чином, центральні банки, які взяли участь в дослідженні Currency Research, висловили прагнення продовжувати вдосконалення своїх моделей готівкового грошового обігу в напрямку децентралізації. Поява нових технологій рециркуляції банкнот буде дистанціюватися обробку банкнот і їх розподіл далеко від традиційних касових центрів. Що стосується знищення банкнот, до теперішнього часу практично всі центральні банки продовжують вирішувати їх знищення лише з дуже обмеженим аутсорсингом цієї функції, і ця тенденція, ймовірно, буде зберігатися і надалі.

З огляду на значні обсяги обігу готівки, центральні банки всіх країн світу велику увагу приділяють виявленню підробок банкнот і протидії шахрайству. Вивчення цієї проблеми свідчить, що для того, щоб освоїти якісну підробку, фальшивомонетникам необхідно близько 5-7 років. У зв'язку з цим, наприклад, ФРС США проводить заміну банкнот кожні 3-7 років, удосконалюючи дизайн і захисні елементи банкнот [22, 112].

Фахівці ЄЦБ після введення в січні 2002 р в обіг готівки євро були впевнені, що підробка банкнот євро неможлива. Однак вже через півтора року було виявлено 230 тис. Підроблених банкнот, з них 66% – номіналом 50 євро і 23% - номіналом 20 євро [86]. Пізніше стали підробляти і банкноти номіналом 100 євро. Однак підробка банкнот номіналом 200 і 500 євро дотепер для фальшивомонетників залишається практично неможливою, оскільки вимагає значної підготовки, часу і коштів.

З метою захисту банкнот від підробок ЄЦБ прийняв рішення оновити першу серію банкнот і перейти до випуску нової серії «Євро – 2», яка буде містити нові засоби захисту і враховувати особливості обробки готівки із застосуванням сучасних автоматизованих систем. Передбачається, що дизайн банкнот другої серії залишиться незмінним, буде збережено кількість номіналів, а перехід на другу серію буде здійснюватися поступово [9].

Для переходу на другу серію банкнот євро при ЄЦБ створені експертні групи фахівців, які розробляють і впроваджують різні елементи захисту, аналізують практику використання вже впроваджених елементів. Широкий

громадськості будуть відомі тільки шість захисних елементів. Передбачено, що перші оновлені банкноти євро з'являться в 2011 р, а процес заміни банкнот, що перебувають в обігу, займе більше року [59].

Головними напрямками діяльності центральних банків щодо запобігання підробок грошових знаків є розробка і впровадження надійних захисних ознак, чітка регламентація всіх процедур організації роботи з готівкою, особливо при її обробці, а також профілактика первинного надходження підробок в готівковий обіг.

Експерти з готівкового грошового обігу вважають середину 1990-х рр. переломним моментом в історії шахрайства. Це пов'язано з розширенням технічних можливостей і доступністю копіювальної техніки і персональних комп'ютерів з програмними і апаратними засобами обробки графічної інформації.

У зв'язку із зростанням загроз від застосування цифрових методів відтворення зображень банкнот в 1993 р керівники центральних банків країн G-10 створили спеціальну групу SSG-2 (Special Study Group-2), мета якої полягала в розробці системи комп'ютерної ідентифікації підробок. У 2000 р група SSG-2 була реорганізована в Групу по захисту від підробок при Європейському центральному банку (Central Bank Counterfeit Deterrence Group – CBCDG), до складу якої в даний час входить 31 центральний банк світу і провідні виробники банкнот [113].

У 1997 р. за сприяння CBCDG була розроблена система захисту від підробок на кольоровий копіювальної техніки – BDS, яка в даний час встановлена практично на всіх кольорових копіювальних пристроях. Станом на кінець 2010 р її використовують в 61 країні світу.

З 2000 р. CBCDG активно працює з компаніями, що виробляють програми для роботи з зображеннями і кольорові принтери, з питань включення в ці продукти технологій, покликаних унеможливити виготовлення фальшивих грошей. За даними CBCDG, приблизно 95% всіх фальшивих банкнот виготовляються за допомогою струменевих принтерів.

Наприклад, в 2009 р 99,5% вилучених правоохоронними органами підробок було виготовлено за допомогою копіювальних пристроїв або цифрового друку на принтерах [111].

Одним із заходів, вжитих СВCDG для запобігання такого способу відтворення банкнот, є введення в їх зображення так званих «кілець OMRON» – спеціальних графічних позначок у вигляді маленьких (близько 1 мм в діаметрі) кіл блідих (зазвичай жовтого, оранжевого або зеленого) квітів, хаотично розкиданих в будь-якій частині банкноти.

Це сприяло тому, що деякі кольорові принтери та інша копіювальна техніка не могли надрукувати зображення цих банкнот. Копіювальні апарати відключалися або залишали аркуш паперу чистим. У деяких принтерах були введені обмеження на копіювання кольору. Так, компанія Hewlett Packard розробила технологію, в результаті використання якої колір копії істотно відрізнявся від кольору оригіналу. Цей винахід було запатентовано в 1994 р в Японії фірмою OMRON Corporation. Тому, Міжнародне Банкотно суспільство (International Bank Note Society, IBNS) запропонувало назвати цей захисний ознака «кільцями OMRON» (Omron rings).

З метою стимулювання банків до самостійного опрацювання готівки з 2007 р. в США з кредитних установ стягується плата за касове обслуговування банкнотами номіналом 10 і 20 дол. (За винятком зношених банкнот). Крім того, введена плата за зустрічні перевезення банкнот (з банків, які протягом тижня здають на обробку і одночасно замовляють банкноти тих же номіналів). В результаті введення комісії істотно скоротилася кількість документів, що вилучаються з обігу банкнот, а комерційні банки стали менше готівки передавати на обробку в ФРС США.

Особливістю організації готівково-грошового обороту до США є також те, що частина резервних фондів ФРС США зберігається в комерційних банках, однак враховуються вони на балансі ФРС США. Така політика децентралізації зберігання готівки дозволила забезпечити раціоналізацію потоків готівки і сприяла поліпшенню її якості [111].

Велика увага питанням оптимізації готівкового грошового обігу приділяє Болгарський народний банк, модель якого може бути використана багатьма пострадянськими країнами. Цей банк, прагнучи оптимізувати операції з готівкою і привести їх у відповідність до стандартів ЄЦБ, вніс істотні зміни до процесу організації роботи. Зокрема, до організації готівкового обігу активно залучаються комерційні банки, значна частина операцій з готівкою здійснюється на ринкових принципах СІТ-компаніями, що дозволяє істотно мінімізувати витрати.

Одним з важливих елементів системи організації готівкового грошового обігу є касові центри, які відіграють роль посередника між емісійними підрозділами (установами центрального банку) і їх клієнтами (банками). Касові центри існують у багатьох країнах, проте їх організаційно-правові форми, принципи і методи діяльності істотно розрізняються.

В цьому відношенні досить показовий досвід Австрії, де в кінці 1990-х рр. з готівкою працювали близько 100 банківських установ. Через децентралізації перевезень банківські установи несли великі витрати. Тому, було прийнято рішення про створення спільно з комерційними банками Головного касового центру (GSA) у Відні та шести регіональних касових центрів. Частка Національного банку Австрії в цьому центрі становить 91,4%, а частка комерційних банків – 8,6% [64].

Існуюча в Австрії схема роботи з готівкою передбачає, що з банкотної фабрики банкноти передаються безпосередньо в касовий центр, де також зберігається і стратегічний запас банкнот. Касовий центр обслуговує як комерційні банки, так і різні компанії (торгові, поштові). З Головного касового центру в регіональні центри готівку доставляється транспортом Національного банку Австрії, а подальше перевезення грошей в комерційні банки і іншим клієнтам (і від них) здійснюється спеціалізованими транспортними компаніями. У касові центри готівку від клієнтів надходить в конвертах зі штрих-кодами трьох видів: білі – від комерційних банків, жовті – від поштових та інших компаній, зелені – іноземна валюта.

До 2008 р. приблизно половину готівки касові центри закладали в банкомати, оскільки в їх договорах з банками було передбачено використання в банкоматах тільки банкнот, що поставляються з Національного банку Австрії. Однак такий механізм для комерційних банків виявився витратним. Тому в 2008 р була впроваджена нова схема, відповідно до якої з метою забезпечення якості банкнот при їх обробці комерційним банкам було дозволено використовувати обладнання, яке пройшло перевірку в одному з центральних банків Євросистеми. У Національному банку Австрії створено власний центр тестування обладнання, фахівці якого здійснюють наладку і перевірку обладнання безпосередньо в комерційних банках, що дозволяє контролювати весь касовий цикл роботи з готівкою [111].

Заслуговує на увагу досвід Бразилії, де організацією готівкового грошового обігу, крім Центрального банку Бразилії, займається ще й Банк Бразилії. Раніше він входив до складу центрального банку, але в даний час є комерційним, хоча більш 50% його акцій належить державі. Банк Бразилії зберігає запаси готівки Центрального банку Бразилії, здійснює їх обробку, розподіляє по території країни. Загальний обсяг запасів готівки, що зберігаються в філіях Банку Бразилії, становить близько 22% від їх кількості, що знаходиться в обігу. Крім того, значна частина запасів відповідно до рішення Центрального банку Бразилії зберігається в інших кредитних установах.

Банк Бразилії має близько 2 640 філій і 142 касових центру, які виконують функції зі зберігання, обробки і підкріплення готівкою інших філій Банку Бразилії і кредитних установ. Решта філії Банку Бразилії здійснюють касове обслуговування клієнтів – юридичних і фізичних осіб.

Послуги Банку Бразилії по касовому обслуговуванню клієнтів, включаючи обслуговування кредитних установ, надаються на платній основі. Розмір плати розраховується виходячи з суми оброблених грошей і становить 0,07 0,15%, що дозволяє Банку Бразилії покривати власні витрати на організацію касового обслуговування. Операції з прийому зношених банкнот

звільняються від оплати, оскільки це стимулює своєчасне виключення їх з обігу [110].

У разі необхідності підкріплення готівкою клієнти Банку Бразилії, використовуючи електронну форму в мережі Інтернет, подають відповідну заявку, в якій вказують необхідну суму, структуру номіналів, дату отримання готівки і конкретний філія банку, в якому вони бажають отримати кошти. Заявка подається, як правило, за два дні і за допомогою електронних каналів зв'язку дублюється для Центрального банку Бразилії, який висилає відповідного філії Банку Бразилії дозвіл на видачу готівки. Завдяки такому механізму Центральний банк Бразилії має можливість отримувати всю інформацію про рух готівки і здійснювати необхідний контроль в режимі реального часу.

У Бразилії працюють 83 інкасаторських компанії, а операції по сортуванню готівки передані в аутсорсинг компанії De La Rue. Центральний банк Бразилії організовує обробку тільки банкнот. Надалі планується, що Центральний банк Бразилії буде здійснювати операції тільки з зношеними банкнотами. Функції по обробці монет повністю передані кредитним установам. У зв'язку з тим, що витрати на карбування монет низьких номіналів значно перевищують їх номінал, Центральний банк Бразилії прийняв рішення про припинення карбування монет номіналом 1 сентаво.

Певні зміни відбулися і в схемах перевезення готівки. Якщо раніше філії Банку Бразилії, наділені правом зберігання готівки Центрального банку, отримували банкноти і монети лише з територіальних установ Центрального банку Бразилії, то тепер вони мають право отримувати їх безпосередньо з одного з 14 територіальних установ, куди готівка доставляється з друкованої фабрики і монетного двору.

Перевезення готівки здійснюється на комерційній основі із залученням спеціалізованих транспортних організацій. 28% банкнот і 72% монет перевозяться авіатранспортом. Під час перевезення банкнот з друкованої фабрики використовується спеціальна прозора поліетиленова упаковка

місткістю 20 пачок з одноразовою пломбою. Монети упаковуються в поліетиленові пакети по 100 шт. і перевозяться в коробках. При надходженні в установи Центрального банку банкноти і монети не перераховуються, а зберігаються в упаковці друкованої фабрики і монетного двору [3, с. 12].

Світовий досвід показав, що ефективність організації готівково-грошового обігу в значній мірі залежить від забезпечення комерційних банків і установ центрального банку новими технологіями та сучасною технікою для обробки та перерахунку готівки. За даними компанії De La Rue International Ltd, у Великобританії на обробку грошей щомиті витрачається близько 95 фунтів стерлінгів [109]. За останні роки в багатьох країнах збільшився обсяг обробки і перерахунку готівки в комерційних банках і спеціалізованих компаніях. Однак центральні банки або їх підрозділи зобов'язані самостійно здійснювати перерахунок і перевірку готівки з метою виявлення підробок та вилучення з обігу зношених банкнот і монет. Так, Болгарський Народний банк перевіряє кожен банкноту в середньому 2,2 рази в рік, Центральний банк Угорщини – 1 раз в рік. В Угорщині машинна обробка банкнот складає близько 80%, що дозволило в 2010 р. підвищити продуктивність праці в цій сфері в порівнянні з 1998 р майже в 3,5 рази [109].

Проблема вдосконалення організаційної структури і технічної бази обробки грошей постійно знаходиться в полі зору центральних банків усіх країн світу. Основним напрямком її вирішення є використання інтегрованих рішень для обробки та перерахунку готівки на базі комплексів лічильно-сортувальних машин, що дозволяють здійснити перевірку справжності банкнот, перевірити їх серійні номери, забезпечити сортування за ступенем зношеності, валютами тощо. Практика розвинених країн світу підтвердила ефективність використання інтегрованих організаційно-технічних рішень, що базуються на централізованій системі управління перерахунком готівки CMS (Cash Management System) і відеонаблюдення за роботою операторів-касірів в режимі он-лайн [29].

Досвід розвинених країн підтверджує, що перспективи розвитку готівково-грошового обігу вимагають централізації обробки готівки на основі використання сучасної техніки і технологій. За даними експертів The Boston Consulting Group, впровадження централізованої обробки готівки на основі створення великих касових центрів дає можливість банкам США економити суму, рівну 0,15% вартості оброблених банкнот, або близько 1,5 млн дол. на кожному обробленому мільярді [29].

Велике значення для вдосконалення організації готівково-грошового обігу має передача окремих операцій в аутсорсинг. Відносно обслуговування обороту готівки під аутсорсингом розуміють операції з інкасації та обробки грошей, їх перевезення між підрозділами комерційних банків і центрального банку, по завантаженню та вилученню грошей з банкоматів, технічного обслуговування банкоматів і терміналів тощо. Останнім часом до таких операцій відносять інкасацію, перерахунок та зберігання готівки, їх сортування і пакування в комерційних касових центрах. У різних країнах характер аутсорсингових операцій з обслуговування готівково-грошового обігу істотно різниться. У більшості країн світу в середньому близько половини названих операцій, що виконувалися раніше центральними банками, передані аутсорсинговим компаніям.

На особливу увагу заслуговує ініціатива ФРС США, коли силами банківських альянсів, великих інкасаторських компаній, зокрема Brink's і Securicor, а також спеціально створених для цього компаній були утворені великі касові центри. Основною метою заходів і програм по залученню в сферу готівково-грошового обороту аутсорсингових компаній є підвищення якості банкнот, що були і зниження операційних витрат при зберіганні, перевезенні та обробці готівки [110].

У 2008 р. Центральний банк Нігерії функції по обробці і транспортуванню банкнот також передав приватним компаніям. Контракти на обробку банкнот, включаючи сортування, пакування і відправлення зношених банкнот в Центральний банк, підписуються тільки з фірмами, які

мають капітал в розмірі не менше 3 млрд найр (близько 16,0 млн євро). Фірми, які претендують на надання послуг з транспортування банкнот, повинні мати у своєму розпорядженні капіталом не менше 1 млрд найр [110].

Досвід багатьох розвинених країн, особливо європейських, підтвердив ефективність впровадження систем обслуговування готівкових грошових потоків на основі аутсорсингу [86]. Досить перспективною також є передача деяких операцій в аутсорсинг державним банкам з одночасним наданням їм в оренду частини приміщень, що звільнилися і обладнання регіональних управлінь. Основними видами операцій, що виконуються державними банками, є зберігання частини стратегічного запасу банкнот, обробка готівки і знищення старих грошових знаків [111].

Серед європейських країн значний досвід аутсорсингу накопичений в Центральному банку Норвегії. На першому етапі впровадження аутсорсингу Банк Норвегії залишив за собою лише функції з виготовлення банкнот і монет, їх емісії, регулювання готівково-грошового обігу та контролю за комерційними банками.

Передача функцій відбувалася поступово. Спочатку комерційним банкам була передана обробка готівки, а пізніше інкасаторських (транспортних) компаній була передана в аутсорсинг і перевезення готівки. Крім того, комерційні банки та інкасаторські компанії отримали право на знищення старих грошових знаків за умови використання сертифікованого обладнання. У 2000 р. Банк Норвегії перетворив монетний двір в компанію з обмеженою відповідальністю, а в 2003 р. продав його. Виробництво монет та банкнот здійснюється на тендерній основі, що дозволило значно знизити витрати. Приклад Норвегії не єдиний. Ще раніше, в 2002 р. Банк Англії продав свої підприємства з виготовлення банкнот компанії De La Rue. Центральні банки Франції, Німеччини та інших країн також передали виготовлення банкнот комерційним фірмам. Впроваджувана ЄЦБ практика розміщення замовлень на виготовлення банкнот на конкурсній основі серед національних або комерційних банкотно-монетних установ підтверджує

наявність тенденції до комерціалізації виготовлення банкнот і монет та винесення цих функцій за межі центральних банків.

Таким чином, аутсорсинг в сфері готівково-грошового обороту виявився досить ефективним. Однак, незважаючи на передачу в аутсорсинг навіть таких важливих функцій, як друкування або знищення грошових знаків, відповідальність за організацію і ефективність готівково-грошового обігу в країні залишається за центральним банком.

В цілому за підсумками проведеного дослідження можна прийти до таких висновків. В силу різних рівнів розвитку, географічних умов і соціоекономічних особливостей різних країн не можна знайти єдине, унікальне і підходить для всіх рішення: у кожній країні моделі ГГО будуть відрізнятися. Процес реорганізації є ітераційним, що повторюється, і їм потрібно управляти на постійній і безперервній основі.

Фінансові цілі комерційного сектора відрізняються від аналогічних для центральних банків, і це повинно бути визнано і закріплено в будь-яких партнерських угодах. В результаті реорганізації центральні банки отримують нижчі витрати, менша кількість касових центрів, менше число перерахунків готівки і т. д, але це може привести і до погіршення контролю і «видимості» готівки в національному циклі ГГО. У свою чергу, комерційний сектор (комерційні банки, інкасаторські компанії і компанії, що регулюють грошові операції) отримує додаткову самостійність і розвиток, конкурентні переваги і додатковий прибуток. Однак це вимагає нових капіталовкладень, забезпечення більш високих стандартів якості і підвищення міри відповідальності [113].

Виходячи з результатів дослідження, головні питання, над якими варто задуматися провідним фахівцям центральних (національних, резервних) банків тих країн, де намічається або вже розпочато реорганізацію, реінжиніринг моделі готівкового грошового обігу, є наступні:

- Які головні, основні, ключові функції центрального банку в сфері ГГО?

- Які функції комерційний сектор може прийняти?
- Як структурований комерційний сектор, щоб прийняти нові ролі?
- Які матеріальні стимули центральний банк може запропонувати, щоб підтримати перехід функцій до комерційного сектору?
- Які засоби управління і метрики повинні бути застосовані, щоб управляти процесом в цілому?

Об'єктивні та всебічні відповіді на ці питання, опора на наявний міжнародний досвід реорганізації ГГО з урахуванням географічних і національних особливостей дозволять організувати процеси зміни моделі ГГО найбільш ефективно. У свою чергу компанія Currency Research планує продовжити це дослідження і перейти до його другого етапу з середини 2014 року з метою подальшого узагальнення досвіду реорганізації ГГО в сучасних умовах. Проведемо дослідження світового досвіду щодо обмежень розрахунків готівкою в країнах світу (табл. 3.1) [63].

Таблиця 3.1

Світовий досвід обмеження розрахунків готівкою

Країна	Гранична сума розрахунків
Франція	1 тис. євро
Португалія	1 тис. євро
Словаччина	5 тис. євро для юр. осіб, 15 тис. євро для фіз. осіб
Чехія	и 14 тис. євро
Бельгія	3 тис. євро
Іспанія	2,5 тис. євро
Італія	1 тис. євро
Болгарія	15 тис. болг. левів; 10 тис. болг. левів при купівлі нерухомості
Греція	1,5 тис. євро

Джерело [63]

Дані табл. 3.1 свідчать, що у більшості країн світу існують доволі жорсткі обмеження на розрахунки готівкою. Ці обмеження мають певні переваги:

- дозволяють збільшити безготівкові розрахунки, які є більш контрольованими державою та більш зручні для банків;
- сприяють залученню (чи не виведенню) коштів в банківську систему;

- виступають джерелом для кредитування економіки;
- визначенні суми не обмежують громадян у повсякденних покупках;
- формують передумови для скорочення обсягів тіньової економіки, легалізації доходів, боротьби з корупцією, збільшення прозорості фінансових потоків тощо.

Досліджуючи методи, до яких удаються країни в ході стимулювання безготівкових розрахунків, встановлено, що, наприклад, в Індії поштовхом до розвитку безготівкових платежів було кардинальне зниження вартості РОБ-терміналів. У Китаї всі бюджетні організації, підприємства середнього і великого бізнесу здійснюють виплати заробітної плати працівникам в рамках так званих «зарплатних проектів» з використанням платіжних карт національної карткової системи. У Мексиці центральний банк наділений повноваженнями з регулювання значень міжбанківських комісійних на ринку, що дає можливість застосовувати цей інструмент для зниження вартості електронних платежів, а також в цій країні проводяться значні роз'яснювальні роботи, які роблять акцент на зручність розрахунків в безготівковій формі. У Бельгії є законодавчі акти, що обмежують використання готівки. У Фінляндії стимулом для здійснення безготівкових платежів було, зокрема, надання знижок при купівлі палива на АЗС в разі, якщо покупець розраховувався платіжною картою [63].

Одним з новітніх напрямків розвитку безготівкових є розвиток мобільного банкінгу («Мобільний банкінг» та «Інтернет-банкінг»), що дозволяє управляти власним рахунком дистанційно за допомогою мобільного пристрою. Мобільний банкінг є сучасним форматом існування банку. Зручність та простота використання в сукупності з широким розповсюдженням сучасних гаджетів робить мобільний банкінг відмінним інструментом для розвитку банківського бізнесу за межами відділення. Ураховуючи, що на початок 2017 р. існує понад 56,6 млн. активних сім-карток мобільної телефонії (це 133 одиниці на 100 жителів) та 16,7 млн.

користувачів Інтернет по стаціонарних лініях (39 точки доступу на 100 жителів), розвиток мобільного банкінгу є першорядним напрямом розвитку безготівкових платежів.

Для визначення перспектив розвитку безготівкових розрахунків на базі платформ мобільного банкінгу проведемо його SWOT-аналіз (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

SWOT-аналіз мобільного банкінгу

Сильні сторони	Слабкі сторони
<p>Полегшення та прискорення процесу здійснення платежів шляхом використання платником власного мобільного телефону. Відносна дешевизна (плата здійснюється за трафік мобільного зв'язку чи доступ до Інтернету). Необмежений 24-го-динний доступ, не прив'язаний до відділень банку. Контроль руху грошових коштів. Можливість створення резервної копії платіжної інформації.</p>	<p>Недостатній захист особистої та фінансової інформації, що зберігається на мобільному пристрої. Розповсюдження додатків для основних платформ (iOS та Android) без врахування менш розповсюджених платформ (Symbian, WindowsPhone тощо). Інтерфейс на мобільних пристроях не завжди ергономічний (маленький розмір екрану, незручна клавіатура).</p>
Можливості	Загрози
<p>Зростання безпеки використання систем за рахунок технічних рішень. Зниження тарифів на послуги мобільного зв'язку. Збільшення частки безготівкових розрахунків як за рахунок підвищення доступності та зручності мобільного банкінгу, так і шляхом зростання кількості банків, що впроваджують мобільні додатки.</p>	<p>Залежність швидкості з'єднання від технічних рішень та мобільного пристрою. Недостатня інформованість населення про надання банком даних послуг. Зростання обсягів кіберзлочинності та шкідливих програм. Наявність проблеми цифрового розриву, низька цифрова грамотність частки населення та сезонні коливання</p>

Джерело: [113]

Аналіз свідчить, що фінансовим установам необхідно подолати слабкі сторони та загрози. Слабкі сторони потрібно долати всередині самої фінансової установи, а загрози є здебільш зовнішніми. Так, залежність швидкості з'єднання від технічних рішень та мобільного пристрою обумовлена тим пристроєм, яким користується споживач послуг і не може керуватися фінансовою установою. Недостатня інформованість населення про надання банком послуг інтернет-банкінгу може бути вирішена шляхом

активізації реклами та прямого спілкування із споживачами. Зростання обсягів кіберзлочинності та шкідливих програм є типовим явищем для інформаційного суспільства та потребує загальних заходів щодо фільтрації контенту як з боку фінансової установи, так і споживача, підвищення ефективності діяльності кіберполіції тощо.

Наявність проблеми цифрового розриву та низька цифрова грамотність частки населення потребує загальнодержавних заходів щодо зростання рівня комп'ютерної освіченості населення (наприклад, шляхом розвинення проектів «Освіта протягом життя», «Електронний вчитель тощо»). Ця проблема напряму пов'язана із необхідністю підвищення Індексу людського розвитку (ІЛР чи Human Development Index, HDI) України, який, серед іншого, визначає рівень освіти та рівень розвитку інфокомунікаційних технологій. На сьогодні, за даними [111], Україна знаходиться за цим індексом на 84 місці (зі 188), що певним чином стримує не лише розвиток безготівкових платежів, а й інших новітніх технологій, послуг та сервісів. Це також підтверджується тим, що за рівнем розвитку інформаційно-комунікаційних технологій країна знаходиться на 71 місці серед 143 країн за даними [111].

Задля вирівнювання сезонних коливань попиту на послуги доцільно удаватися до математичного моделювання, в ході якого на основі аналізу статистичних спостережень визначається наявність сезонної компоненти попиту на основі аналізу «піків» та «ям». Далі формуються математичні моделі сезонних хвиль (наприклад, із застосуванням методу Фур'є). Отримані моделі можуть бути основою для формування різних тарифних пакетів для різних хвиль чи інших маркетингових заходів, які здатні корегувати попит. Також такі моделі є доречними в ході прогнозування подальшого розвинення послуги.

Проведений аналіз свідчить також, що головною причиною гальмування розвитку мобільного банкінгу в Україні є невпевненість населення в безпеці такого способу здійснення платежів та недосконалість

технічних рішень. Це підтверджує і статистична інформація, яка свідчить про зростання кількості несанкціонованих переказів, тобто шахрайства через онлайн-банкінг, на 20% лише за 2015 р. Задля запобігання подальшого погіршення цієї ситуації міжнародна платіжна система Visa анонсувала впровадження принципу нульової відповідальності, в межах якої компанія буде автоматично відшкодовувати всі кошти, вкрадені шахраями [111]. Так само, завдяки СМС повідомленням, які приходять після кожної операції з картою, людина може відразу дізнатися про операції, які відбувалися без її відома.

Також просування безготівкових розрахунків повинно спиратися на розвинення новітніх технологій в сфері безготівкових розрахунків, зокрема, на платформах мобільних технологій нових поколінь (мереж 4G и 5G), оскільки попит на послуги мобільного зв'язку постійно зростає [113].

Як показало дослідження, безготівкові платежі демонструють тенденції до сталого розвитку та розповсюдження. Країни з найбільшим рівнем соціального та економічного розвитку мають велику частку безготівкових розрахунків в обороті. Системні зміни в банківській сфері, при яких вкладникам буде гарантовано збереження вкладених коштів, стимулювання виведення зарплат з тіні, розширення платіжної інфраструктури сприятиме подальшому розвиненню безготівкових платежів. Одним з провідних напрямів цього розвитку є мобільний банкінг, який на сьогодні знаходиться в стані активного розвитку.

3.2. Шляхи вдосконалення правового регулювання грошового обігу в Україні

Відповідно до проведених досліджень, найважливішою складовою економіки будь-якої держави є грошовий обіг.

В Україні так само, як і в інших країнах, використовуються не тільки готівкові гроші, а й безготівкові розрахунки. Між готівковим і безготівковим грошовим обігом існує тісний і взаємна залежність: гроші постійно переходять з однієї форми обігу в іншу, виступаючи то в якості готівкових грошових знаків, то у вигляді записів на банківських рахунках.

Готівково-грошовий оборот являє собою сукупність платежів за певний період часу і відображає рух готівки в якості засобу обігу і засобу платежу [30, с. 56]. Незважаючи на те, що готівково-грошовий обіг у всіх країнах складає меншу частину, він має велике значення, адже економіка будь-якої країни не може обійтися без готівки. Але є істотний недолік в обслуговуванні готівкового грошового обігу – це великі витрати і високі ризики.

Сфера використання готівкових грошей безпосередньо пов'язана з доходами і витратами населення:

- розрахунками населення з підприємствами роздрібною торгівлі та громадського харчування;
- оплата праці підприємствами і організаціями, виплата інших грошових доходів;
- внесення грошей населенням у внески і отримання закладами;
- виплата пенсій, допомог і стипендій, страхових відшкодувань за договорами страхування;
- видача кредитними організаціями споживчого кредиту;
- оплата цінних паперів і виплата по ним доходу;
- платежі населення за житлові та комунальні послуги, при підписці на періодичну пресу;
- сплата населенням податків до бюджету.

Можна виявити основні переваги готівкового грошового обігу:

- універсальність;
- легкість використання;
- обов'язковість до прийому;
- анонімність;
- оплата готівкою в багато разів дешевше вартості платежів з використанням платіжних карт.

Головне завдання держави при регулюванні грошового обігу – забезпечення стабільності грошової одиниці шляхом проведення відповідної фіскальної політики, контролю над пропозицією грошей і за швидкістю кредитування.

З точки зору фінансів, добре працююча грошова система готівкового обігу сприяє повному використанню потужностей і повної зайнятості. У свою чергу, погано функціонуюча грошова система може стати головною причиною різких коливань рівня виробництва, зайнятості і цін в економіці, спотворити розподіл ресурсів.

Тому, проблема вдосконалення складного процесу регулювання готівкового грошового обігу в сучасних українських умовах є актуальною для кожної людини і суспільства в цілому.

В Україні, як і в інших країнах, витрати на організацію готівкового грошового обігу досить високі. У зв'язку з цим НБУ робить рішучі кроки, одним з яких є аутсорсинг, тобто НБУ поступово делегує комерційним структурам свої функції, пов'язані з обробкою готівки і їх розподілом [37, с. 89].

Запущено процес створення комерційними банками великих центрів обробки готівки, що дозволяє учасникам готівкового грошового обігу скоротити кількість локальних касових вузлів, вивільнити приміщення, обладнання та інші ресурси, ефективно вибудовувати технологічні процеси.

Ведеться будівництво і реконструкція сучасних об'єктів інфраструктури готівкового грошового обігу.

Для забезпечення оптимізації обробки і зберігання готівки в установах НБУ необхідно впроваджувати сучасні агрегатовані комплекси. За рахунок чого буде забезпечено автоматичний безперервний цикл обробки банкнот, включаючи знищення старих [113].

Інноваційним напрямком в сфері обробки готівки є впровадження системи зчитування серійних номерів банкнот, що дозволить в перспективі оцінити міграцію грошей і термін життя банкнот, проводити моніторинг знищення зношених банкнот, а також оптимізувати розподіл запасів готівки.

Впровадження ІТ-технологій в сфері обробки готівки у вигляді єдиного інформаційного простору є необхідною умовою функціонування системи готівкового грошового обігу.

Крім зниження витрат, НБУ рекомендується мінімізувати ризики, пов'язані з організацією готівкового грошового обігу. Для цього встановлюються правила обробки, транспортування і зберігання готівки для установ НБУ кредитних організацій. Для мінімізації ризику появи підроблених грошових знаків в обігу НБУ проводить роботу щодо захисту грошових знаків від підробки. Для забезпечення безпеки НБУ установи оснащуються телевізійними системами спостереження на базі сучасних цифрових технологій.

Таким чином, оптимізація готівково-грошового обігу передбачає:

- забезпечення необхідного обсягу та структури готівкової грошової маси відповідно до потреб всіх економічних суб'єктів – учасників грошового обороту;
- підтримання балансу між розміром готівкової грошової маси і обсягом виробництва товарів і послуг з урахуванням потреб економічного зростання;
- вплив на рівень інфляції в зв'язку зі зміною обсягів і темпів готівкової грошової емісії;
- зниження ймовірності появи грошових сурогатів в обороті;
- підтримання стійкості обороту офіційних грошових знаків.

При цьому забезпечення учасників грошового обороту готівкою відповідно до їх потреб можливо тільки при ясності, відкритості та повноті поточної інформації, що надходить в Центральний Банк і його територіальні підрозділи [113].

Підтримка балансу між розміром готівкової грошової маси і обсягом виробництва товарів і послуг пов'язане з ймовірними довготривалими і короткочасними порушеннями балансу. Це можливо в зв'язку з надмірним (недостатнім) обсягом готівкової грошової маси, різким збільшенням (уповільненням) швидкості обороту готівки, необґрунтованим зниженням (швидким) зміною структури і ємності товарного (споживчого) ринку, монополістичною практикою ціноутворення.

Для підтримки балансу між розміром готівкової грошової маси і обсягом товарів і послуг необхідна взаємодія всіх структур державної влади, учасників господарського обороту.

Вплив Центрального Банку на грошовий оборот полягає в зниженні рівня інфляції в країні завдяки інструментам грошово-кредитної політики і дотримання спеціально встановлених пропорцій в динаміці готівкової грошової емісії в порівнянні з динамікою окремих грошових агрегатів, а також показників платіжного балансу, зростання ВВП та інших макроекономічних показників.

Грошові сурогати значно зменшують функціональні можливості і потенціал офіційних, встановлених законом грошових знаків у вигляді готівки. Імовірність їх появи знизиться лише при правильно прогнозованій економічній ситуації в країні.

У межах стратегії державного регулювання відбувається визначення шляху досягнення поставленої мети стабілізації грошового обігу. Теоретично можна виділити тільки два такі шляхи. Перший шлях – реформування, що полягає в радикальній зміні основ грошового обігу, тобто зміна шляхом прийняття фінансово-правових нормативних актів існуючої грошової

системи держави на нову, що характеризується іншими основними параметрами. Інший шлях – це здійснення економічного впливу, що не зачіпає, за великим рахунком, основ грошової системи, а спрямований на приведення до адекватних економічних показників існуючої грошової системи. Методи, що використовуються в межах зазначених шляхів державного регулювання грошового обігу, засновані на нормах фінансового права, тобто неминуче спираються на фінансовий закон. Проте рівень регулювання змінюється залежно від шляху регулювання [44, с. 15].

Коли розглядаємо реформаторський шлях, передбачається, що йдеться про законодавче закріплення державою знову встановлених елементів нової грошової системи: встановлюється новий масштаб цін або найменування (інші параметри) грошової одиниці, відбувається зміна порядку розрахунків тощо. При цьому найбільш відомими та історично пріоритетними є такі тактичні прийоми реалізації грошової політики:

– дефляція – зменшення обсягу грошової маси, що є в обігу, шляхом вилучення з обігу надлишків паперових грошей; – нуліфікація – ліквідація старих грошових знаків шляхом обміну на меншу кількість нових паперових грошових знаків;

– деномінація – зміна номінальної вартості грошових знаків з обміном за певним співвідношенням старих грошових знаків на нові, більші грошові одиниці з одночасним перерахунком у такому самому співвідношенні цін, тарифів, заробітної плати тощо;

– девальвація – зменшення металевого змісту грошової одиниці або зниження курсу паперових грошових знаків щодо металу або іноземної валюти;

– ревальвація – підвищення металевого змісту грошової одиниці або підвищення курсу паперових грошей щодо металу або іноземної валюти.

Такі заходи покликані вплинути на грошовий обіг шляхом зміни параметрів грошової системи й застосовуються зазвичай у кризові періоди

історії держави, виникнення яких пов'язано з політичними або економічними катаклізмами зовнішнього чи внутрішнього характеру. Заходи такого масштабу можуть оформлятися виключно методом прийняття нормативно-правових актів: внесенням змін до чинних законів України [44, с. 16].

Заходи ж, що використовуються в межах другого стратегічного напрямку державного регулювання грошового обігу, здійснюються шляхом прийняття актів нижчого рівня правового регулювання, а саме: шляхом прийняття підзаконних нормативно-правових актів Національним банком України, а то й зовсім без допомоги правових механізмів (шляхом застосування заходів прямого адміністрування в межах повноважень, наданих Національному банку України Законом України “Про Національний банк України”).

Грошовий обіг як такий регулюється лише двома з них: валютними інтервенціями та встановленням орієнтирів зростання грошової маси. Під валютними інтервенціями потрібно розуміти купівлю-продаж НБУ іноземної валюти на валютному ринку для впливу на курс гривні й на сумарний попит і пропозицію грошей. Таким чином, реалізується курсова політика Національного банку України, спрямована на підтримку курсу національної валюти на рівні провідних іноземних валют.

Саме по собі визначення курсу гривні щодо іноземних валют відбувається відповідно до прийнятого Національним банком України Положення про встановлення офіційного курсу гривні до іноземних валют та курсу банківських металів, затвердженого постановою Правління Національного банку України 12 листопада 2003 р. № 496. Встановлення офіційних курсів іноземних валют до гривні здійснюється для застосування при розрахунках доходів і витрат державного бюджету, для всіх видів платіжно-розрахункових відносин держави з підприємствами й громадянами, а також для цілей оподаткування та бухгалтерського обліку без зобов'язання

здійснювати операції купівлі-продажу іноземних валют за вказаними курсами [44, с. 18].

Водночас, на нашу думку, в Основних засадах грошово-кредитної політики потрібно відображати:

- концептуальні принципи, що лежать в основі грошово-кредитної політики, що проводиться НБУ;
- коротку характеристику стану економіки України;
- прогноз очікуваного виконання основних параметрів грошово-кредитної політики в поточному році;
- кількісний аналіз причин відхилення від цілей грошово-кредитної політики, заявлених НБУ на поточний рік, оцінку перспектив досягнення вказаних цілей і обґрунтування їх можливого коригування;
- сценарний прогноз розвитку економіки на майбутній рік;
- прогноз основних показників платіжного балансу України на майбутній рік;
- цільові орієнтири, що характеризують основні цілі грошово-кредитної політики, заявлені НБУ на майбутній рік, включаючи інтервальні показники інфляції, грошової бази, грошової маси, процентних ставок, зміни золотовалютних резервів;
- варіанти застосування інструментів і методів грошово-кредитної політики, цільових орієнтирів, що забезпечують досягнення при різних сценаріях економічної кон'юнктури;
- план заходів НБУ на майбутній рік з удосконалення банківської системи України, банківського нагляду, фінансових ринків і платіжної системи [95, с. 297].

Цей перелік висуває жорсткіші вимоги до розробників Основних засад у частині відображення орієнтирів розвитку грошової системи в тому числі. Це пов'язано з необхідністю повнішого й адекватнішого врахування всіх показників у сфері грошового обігу та регулювання банківської системи при складанні Закону України “Про Державний бюджет України на майбутній рік” і водночас з необхідністю формування відповідального ставлення до

складання Основних засад з боку Національного банку України. З іншого боку, таке посилення вимог стало наслідком не лише дещо безвідповідального ставлення НБУ до формування грошово-кредитної політики, а й збільшеного за час реформ професіоналізму фахівців НБУ [16, с. 45].

Аналіз зазначених етапів формування грошово-кредитної політики України й сучасного стану грошового обігу України надає змогу зробити деякі висновки про недоліки грошово-кредитної політики України, а саме:

- грошово-кредитна політика та структурна політика держави на сьогодні існують практично незалежно одна від одної, що призводить до неузгодженості заходів НБУ зі стабілізації економіки;
- зусилля Національного банку України сконцентровані на валютній політиці на шкоду всім іншим складовим грошово-кредитного регулювання, що провокує доларизацію економіки України й перешкоджає зміцненню купівельної спроможності національної грошової одиниці;
- існує внутрішня неузгодженість заходів у межах грошово-кредитної політики, що призводить до блокування одних заходів за рахунок нерозвиненості банківських механізмів;
- відсутній механізм адекватної оцінки необхідного й достатнього обсягу грошової маси (у готівковій і безготівковій формі) для стійкого розвитку економіки країни;
- грошово-кредитна політика звужена до реалізації обмежень грошової маси й сукупного грошового попиту, що призводить до ігнорування механізмів регулювання грошових потоків, спрямованих на забезпечення поєднання інтересів різних суб'єктів національної економіки;
- грошова система деформується через наростання обсягів позабанківського обігу: бартерних угод, квазіплатіжних засобів, розрахунків готівкою, використання різних інструментів, що забезпечують виведення доходів економічних суб'єктів з-під організованого їх обліку й оподаткування.

Таким чином, очевидно, що без значного коригування цілей грошово-кредитної політики Національного банку України, а також без визначення

чітких пріоритетів у діяльності НБУ грошово-кредитна політика України не відповідатиме потребам економіки країни. Безумовно, засадничим моментом у розробці напрямів грошово-кредитної політики є правильна постановка мети й вибір відповідних інструментів для її реалізації, причому мета має бути простою та доступною в сприйнятті. Крім того, важливий вибір необхідного аспекту визначення мети грошово-кредитної політики Національного банку України. Узгодження глобальних цілей держави у сфері державного регулювання грошової й кредитної систем, а також приватних цілей та інтересів є складним багатофакторним завданням координації, кореляції цілей (а не простого їх об'єднання). У зв'язку із цим вирішення проблем правового регулювання цих сфер варто шукати у сфері встановлення режимів спільної нормотворчості й спільного узгодженого адміністрування різних державних структур, що діють як у грошово-кредитній сфері, так і поза нею [67, с. 23].

Підтримка стійкості обороту офіційних грошових знаків забезпечує ефективність діяльності ЦБ як на макрорівні, так і на мікрорівні.

Підводячи підсумки, можна сказати, що готівкові гроші – це зобов'язання центрального банку країни. Вони відіграють велику роль для економіки окремо взятої держави і світу в цілому. Готівково-грошовий обіг є найпростішим і універсальним у використанні, володіє анонімністю і дешевше, ніж оплата з використанням платіжних карт.

Незважаючи на те, що розрахунки готівкою в платіжному обороті в тій чи іншій мірі заміщуються безготівковими, функціонування платіжної системи виключно в безготівковому вигляді на даному етапі розвитку суспільства є неможливим. Готівкові гроші залишаються одним з головних платіжних засобів і навряд чи в найближчому майбутньому будуть витіснені електронними. Удосконалення готівкового грошового обороту в Україні, в свою чергу, призведе до зміцнення національної грошової одиниці і стабілізації грошової системи в цілому, що, в свою чергу, матиме позитивний вплив на весь комплекс економічних процесів в країні.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

1. На даний час у науковому середовищі не сформовано чіткого розмежування між поняттями «грошовий обіг» та «грошовий оборот». Враховуючи це, під грошовим оборотом слід мати на увазі оборот коштів в межах певного суб'єкта господарювання, галузі народного господарства, в той час як грошовий обіг охоплює більш широку сферу у вигляді всієї сфери суспільних, в тому числі фінансових відносин, та полягає у безперервному кругообігу грошей, який регулюється на державному рівні, і в процесі якого гроші можуть змінювати свою форму (з готівкової на безготівкову та навпаки) і забезпечують проведення розрахунків та сплату інших платежів в національній та іноземних валютах та з використанням національних та іноземних платіжних систем. Також поряд з науково визнаними ознаками грошового обігу варто ввести таку ознаку як множинність форм – гроші постійно переходять з однієї форми до іншої, при цьому вони можуть не лише набувати готівкових чи безготівкових форм, а і перебувати у вигляді цінних та інших паперів (зокрема, чеків), електронних грошей якими здійснюються платежі. Враховуючи це, грошовий обіг набуває характеру зв'язуючої ланки, яка одночасно виступає в якості універсального засобу визначення цінності (номіналу) платіжних засобів і забезпечує розрахунки та платежі ними та є складовою частиною, хоча і найбільш вагомою поряд із іншими платіжними засобами.

2. З наведеного вище випливає, що кожен із науковців має своє бачення стосовно сучасної структури та місця права грошового обігу. І так, напевно, має бути, адже в суперечці народжується істина, сенс якої в цьому випадку полягає в тому, щоб з'ясувати систему права грошового обігу, що має внутрішню будову та структуру. Аналіз та поєднання доктринальних напрацювань розглядуваного нами питання дають можливість визначити таку структуру права грошового обігу:

- інститут грошово-кредитної політики, який включає нормативне закріплення грошової системи, в тому числі грошової одиниці держави, порядку та умов емісії грошових знаків та офіційного валютного курсу і забезпечення цінової стабільності (інфляційна складова);
- інститут готівкового грошового обігу, який включає правила готівкових розрахунків, касових операцій, в тому числі інкасаторської діяльності та зберігання грошовий знаків;
- інститут безготівкового грошового обігу, який включає нормативне регулювання використання форм і порядку безготівкових розрахунків, відкриття та обслуговування рахунків, у тому числі карткових, використання спеціальних платіжних засобів;
- інститут валютного готівкового та безготівкового обігу, який, зокрема, включає правила та порядок розрахунків у іноземній валюті та валютно-обмінні операції;
- інститут відповідальності за порушення у сфері грошового обігу, який, включаючи санкції за порушення, передбачені спеціальними фінансово-правовими нормами, не включає санкції, закріплені іншими галузями права (цивільним, адміністративним, фінансовим тощо).

У зв'язку з цим особливу увагу привертає грошовий обіг як частина емісійного права, належне правове регулювання та відповідний фінансовий контроль якого є важливим стабілізуючим фактором практично для всіх фінансових відносин, оскільки в їх основі лежать саме грошові кошти, а їх обіг забезпечує весь процес акумулювання, розподілу (перерозподілу) та використання публічних фондів фінансових ресурсів.

3. Суспільні відносини, що утворюються в процесі безпосереднього здійснення готівкових і безготівкових розрахунків, регулюються нормами інших галузей права (в першу чергу, – цивільного права). З урахуванням загальноновизнаного нині у фінансово-правовій науці комплексного характеру банківського права, норми Цивільного кодексу України й підзаконних актів НБУ про організацію грошового обігу можуть одночасно розглядатися на

вторинному (комплексному) рівні правового регулювання в якості банківсько-правових норм, а відповідні відносини мають бути включені в предмет банківського права як підгалузі фінансового законодавства. Це дає можливість запропонувати авторське визначення грошової системи як системи врегульованих нормами фінансового права суспільних відносин, що утворюються у сфері планування, організації і забезпечення здійснення готівкового й безготівкового грошового обігу на території України. При цьому, як і будь-яка впорядкована система, грошова система виступає сукупністю таких підсистем (систем нижчого порядку): системи грошового обігу України; системи розрахункових правовідносин; системи учасників розрахункових правовідносин (системи фінансових посередників – розрахункових агентів) і нормативно-правової бази готівкових і безготівкових розрахунків.

4. Аналіз світового досвіду свідчить, що організація готівково-грошового обігу є досить витратним процесом. Збільшення обсягів випуску та обігу готівки, розвиток нових технологій, оновлення дизайну і посилення ступеня захисту, вдосконалення систем зберігання, перерахунку, транспортування і знищення банкнот обходяться дуже дорого. Як показала практика, в деяких випадках витрати на виробництво окремих номіналів монет і банкнот наближаються, а то і перевищують номінал. У перспективі цей розрив буде тільки збільшуватися. Наприклад, вартість виготовлення однієї 100-доларової купюри зразка 2010 р яка з технічних причин так і не була введена в обіг, склала 12 центів, що в два рази перевищує аналогічний показник для купюр інших номіналів. Тому, з метою зниження собівартості виготовлення готівки багато країн відмовилися від використання монет низького номіналу, а дрібні купюри замінили монетами. Узагальнення світового досвіду організації та управління готівково-грошовим обігом дозволяє виділити наступні три його основні моделі:

- децентралізовану, при якій центральний банк основну частину функцій з організації готівково-грошового обігу передає в аутсорсинг або ці

функції виконують інші організації (Великобританія, Норвегія, США, країни єврозони);

- частково централізовану, при якій центральний банк зберігає частковий контроль над управлінням готівковим обігом за окремими напрямками. В даний час більшість країн світу з різним ступенем деталізації використовують саме цю модель;

- централізовану модель, при якій центральний банк здійснює практично повний контроль над всім циклом готівкового обігу. Таку модель використовують переважно країни, що розвиваються і країни з ринками, що розвиваються.

5. Загальною тенденцією є поступовий перехід центральних банків від жорсткої централізації готівково-грошового обігу до використання децентралізованої моделі. Її переваги полягають у чіткій організації потоків готівки, збільшенні швидкості і підвищенні якості обробки банкнот, а також високу економічну ефективність. Однак ця модель містить в собі і певні ризики, пов'язані з надійністю контрагентів. Тому її використання можливо тільки в країнах зі стабільною банківською і фінансовою системами, а також при наявності чіткої законодавчої регламентації діяльності всіх учасників процесу готівково-грошового обігу.

6. Аналіз основних тенденцій в організації готівково-грошового обігу в різних країнах світу дозволяє виділити наступні основні напрямки його подальшого розвитку:

- централізація обробки готівки на основі створення центральними і комерційними банками великих касових центрів;

- передача центральними банками в аутсорсинг функцій по інкасації, перевезення та обробці готівки спеціалізованим компаніям;

- здійснення центральними банками касового обслуговування комерційних банків на платній основі;

- впровадження новітніх захисних елементів банкнот і створення міжнародних систем захисту від підробок;

- застосування для перевезення і зберігання банкнот і монет уніфікованої тари;

- поліпшення комунікацій центральних банків з метою проведення серед населення роз'яснювальної роботи щодо захисних ознак банкнот, попередження фальшивомонетництва, підтримки позитивного іміджу центрального банку та ін.

7. Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що в різних країнах існують різні механізми вирішення питань організації і управління готівковим грошовим обігом. Використання світового досвіду та розробка більш ефективної моделі організації грошового обігу можливі тільки з урахуванням особливостей соціально-економічного, історичного, географічного і культурного рівня розвитку країни. При цьому незалежно від перерахованих факторів перспективи розвитку готівкового обігу вимагають розробки нових схем і моделей організації і управління всім циклом роботи з готівкою, вдосконалення законодавчої та нормативної бази, формування відповідних інституційних механізмів в сфері готівкового грошового обігу, використання нових захисних елементів банкнот, нового обладнання та т. п.

8. Розвиток глобалізаційних процесів в банківській сфері також вимагає розширення міжнародного співробітництва та участі національних центральних банків в діяльності міжнародних організацій, зокрема, в Міжнародній асоціації організаторів грошового обігу (IACA) і Групі по захисту від підробок при Європейському центральному банку (CBCDG).

9. Не зважаючи на внесення цих істотних змін, багато важливих проблем у законодавчій сфері грошово-кредитного регулювання потребують вирішення. Можна надати такі пропозиції щодо її вдосконалення:

- виправити існуючі неузгодженості термінів розроблення загальнодержавних програмних документів. НБУ визначає напрями монетарної політики в умовах повної невизначеності фіскальної політики та основних прогнозних макроекономічних показників уряду.

- Законодавчо заборонити авансоване перерахування перевищення кошторисних доходів над кошторисними витратами НБУ до державного бюджету до закінчення поточного року.

- У статті 15 ЗУ «Про Національний банк України» [77] необхідно внести зміни щодо питань емісії валюти, встановлення процентних ставок Національного банку, умов допуску іноземного капіталу до банківської системи, розмірів та порядку формування обов'язкових резервів для банків, які повинні вирішуватися не лише Правлінням, а спільно з Радою НБУ.

- Законодавче посилення скоординованості грошово-кредитної та фіскальної політики, дій уряду та Національного банку України як на рівні вироблення політики, так і на рівні проведення поточних операцій.

- У низці законодавчих актів, які стосуються прогнозування економічного і соціального розвитку потрібно виключити пункти щодо надання НБУ прогнозу інших, ніж цільовий орієнтир грошово-кредитної політики. Оскільки прогноз інших показників, що характеризують стан грошово-кредитних відносин офіційно надавати не доцільно, бо він може трактуватися як певні зобов'язання НБУ, яких немає бути при встановленні однієї цілі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова М. А. Национальная денежная система: теория, методология исследования, концепция развития в условиях модернизации современной экономики / под ред. М. А. Абрамовой. Монография. М.: КУРС: Инфра-М, 2013. 380 с.
2. Алісов Є.О. Грошовий обіг як базова фінансово-правова категорія. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2012. Вип 23 С. 196-207.
3. Алісов Є.О. Проблеми правового регулювання грошового обігу в Україні: дис... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2006. 445 с.
4. Базилевич В. Д., Базилевич К. С., Баластрик Л. О. Макроекономіка: практикум: навч. посіб. К.: Знання, 2010. 456 с.
5. Банківська енциклопедія / за ред. А.М. Мороза. К.: Вид-во "Либідь", 2008. 328 с.
6. Банківське право України / За ред. О. П. Орлюк. К.: Юрінком Інтер, 2009. 390 с.
7. Банкноты стран мира. URL: <http://www.icpress.ru/information/news/?ro=6567>.
8. Башнянин Г.І., Копич І.М., Шевчик Б.М. Економічні системи. Проблеми структуризації й типологізації. Львів: Коопосвіта, 2009. С. 72.
9. Белоусов Л.Ю. Деньги и кредит. / под ред. Л.Ю. Белоусова. Харьков: Прапор, 2009. С. 294.
10. Берг Д. Б., Ульянова Е. А., Добряк П. В. Модели жизненного цикла: учебное пособие. Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2014. 74 с.
11. Божанова О. В. Аналіз стану грошової маси в Україні. *Вісник економіки транспорту і промисловості* 2013 № 44 Ст. 95.
12. Бочан В.І. Доларизація економіки України: причини і наслідки. *Матеріали першої міжнародної науково-практичної конференції*

- «Качество экономического развития: глобальные и локальные аспекты»*
(24-26 мая 2007г.). URL: <http://www.confcontact.com/2007may/7bo4anphr>
13. Ващенко Ю. В. Банківське право: навч. посібник / за ред. Ю. В. Ващенко. К. : Центр навчальної літератури, 2009. 344 с.
 14. Ващишин А., Башнянина Г.І. Наукова діяльність професора Г.І. Башнянина. Львів : Вид-во "Каменяр", 2010. 345 с.
 15. Владимирова М. П., Козлова А. И. Деньги, кредит, банки: учебное пособие. 2-е изд., стер. М.: КНОРУС, 2006. 288 с.
 16. Воронова Л. К. Фінансове право України: підручник / под. ред. Л.К. Вороновой. К. : Прецедент: Моя книга, 2006. 448 с.
 17. Гальчинский А.С. Кризис и циклы мирового развития / под. ред. А.С. Гальчинского Изд. 2-е, доп. К. : АДЕФУУкраина, 2010. 480 с.
 18. Грищенко О. Гроші та грошово-кредитна політика / за ред. О. Грищенка К.: Основи, 2008. 180 с.
 19. Гроші та кредит / за ред. М.І. Савлука. К.: Вид-во "Либідь", 2012. 330 с.
 20. Деньги, кредит, банки: учебник / коллектив авторов / под ред. О. И. Лаврушина 10-е изд., стер. М.: КНО-РУС, 2012. 560 с.
 21. Иванов В. В., Соколов Б. И. Деньги. Кредит. Банки: учеб. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Проспект, 2011. 848 с.
 22. Дмитренко М. Ощадно-кредитна система у контексті формування в Україні власної інвестиційно-інноваційної політики. *Вісник НБУ*. 2012. № 1. С. 16-18.
 23. Дмитренко Ю. М. Правові засоби регулювання грошового обігу в Україні. *Європейські перспективи*. 2012. № 4, ч. 1. Ст. 195.
 24. Економічна теорія: Політекономія: Підручник / За ред. В. Д. Базилевича. 8-ме вид., переробл. і доповн. К., Знання, 2012. 357 с.
 25. Економічний словник-довідник. К. : Вид-во "Femina", 2010. 368 с.
 26. Заверуха І. Б. Банківське право: посіб. / за ред. І.Б. Заверухи Л.: Астролябія, 2002. 222 с.

27. Запольский С.В. Финансовое право: учебник / под ред. С.В. Запольского М.: Юридическая фирма «Контракт»; Волтерс Клувер, 2011. 792 с.
28. Злупко С. Подолинський: вчений, мислитель, революціонер / за ред. С. Злупка Львів: Каменяр, 2008. С. 115-126.
29. Ионов В. М. Инсорсинг и аутсорсинг в коммерческом банке. URL: <http://www.asros.ru>.
30. Івасів Б. С. Гроші та кредит: підручник / за ред. Б.С. Івасіва Вид. 3-тє, змін. й доп. Тернопіль: Карт-бланш, К.: Кондор, 2008. 528 с.
31. Кадькаленко С.Т. Предметна обумовленість системи фінансового прав. *Фінансове право*. 2010. № 3(13). С. 4-7.
32. Ковальчук Т.Т. Економічна безпека і політика: із досвіду професійного аналітика / за ред. Т.Т. Ковальчука К.: Т-во «Знання», 2009. 638 с.
33. Козюк В. В. Центральний банк і грошово-кредитна політика / за ред. В.В. Козюка Тернопіль : Джура, 2013. 260 с.
34. Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 18. Ст.133.
35. Конституція України. К.: Преса України, 1997. 80 с.
36. Корнилов Г. В. Использование инновационных защитных признаков при разработке современных банкнот. URL: http://www.asros.ru/media/File/news/Goznak_ND0-0.pdf.
37. Костіна Н.І. Гроші та грошова політика: навч. посібн. / за ред. Н.І. Костіна К.: Вид-во "Ніус", 2009. 221 с.
38. Кравчук О. О. Точки дотику адміністративного позовного провадження і судового провадження у справах про адміністративні правопорушення. *Вісник Вищого адміністративного суду України*. 2016. № 2. С. 17-20.
39. Криворучко С. В., Лопатин В. А. Национальная платежная система: структура, технологии, регулирование. Международный опыт, российская практика. М.: КНОРУС: ЦИПСИР, 2013. 456 с.

- 40.Криворучко С. В., Лопатин В. А. Деньги: дематериализация или материальная трансформация. *Банковское дело*. 2014. № 2.
- 41.Криворучко С. В., Лопатин В. А. Электронные деньги: проблемы идентификации. *Деньги и кредит*. 2014. № 6.
- 42.Крохина Ю.А. Финансовое право России: учебник / под ред. Ю.А. Крохина М. : Норма, 2008. 120 с.
- 43.Круша П. Національна економіка: підручник / За ред. проф., к.е.н. П. Круша. К.: Каравела, 2008. 416с.
- 44.Латковська Т.А. Фінансове право у системі українського права. *Фінансове право*. 2010. № 1(11). С. 11-15.
- 45.Латковська Т. А. Актуальні питання розвитку банківської системи України на сучасному етапі. *Науковий вісник Буковинської державної фінансової академії: зб. наук. пр.* Вип. 7. Чернівці, 2016. С. 8489.
- 46.Лебедев В. А. Финансовое право / под. ред. В.А. Лебедева. СПб., 1882. Т. 1. Вып. 1. 190 с.
- 47.Лукашев О. А. Система фінансового права: теоретичні проблеми розвитку і трансформації: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня д-ра юрид. наук : 12.00.07. Х., 2011. 32 с.
- 48.Лучковська С.І. Фінансове право: навч. посібник для студ. економ, спец. вищих навч. закладів / за ред С.І. Лучковської К.: КНТ, 2010. 296 с.
- 49.Маресин В. М. Современные технологии защиты от копирования. URL: <http://www.asros.ru>.
- 50.Маслов А. О. Інформаційна економіка: становлення, структура та теоретичне осмислення: монографія / за ред. А.О. Маслова К. : Аграр Медіа Груп, 2012. 324 с.
- 51.Медвідь Т.В. Рівень монетизації економіки як важливий індикатор ефективності передавального механізму монетарної політики. *Збірник наукових праць ДВНЗ «Українська академія банківської справи НБУ»*. 2008. С. 204-210.
- 52.Мищенко С. В. Проблемы оптимизации наличного денежного обращения в условиях финансового кризиса. *Страны с развивающимися рынками в условиях глобализации*. М.: РУДН. 2010. С. 395400.

53. Міщенко С. В. Економіко-статистичний аналіз факторів монетизації економіки. *Вісник НБУ*. 2012. №1. С.31-33.
54. Стельмах В.С. Монетарна політика Національного банку України: сучасний стан та перспективи змін / За ред. В.С. Стельмаха. К.: Центр наукових досліджень Національного банку України, УБС НБУ, 2009. 404 с.
55. Міщенко В.І., Петрик О.І., Сомик А.В., Лисенко Р.С. та ін. Монетарний трансмісійний механізм в Україні: Науково-аналітичні матеріали. Вип. 9 / К.: Національний банк України, Центр наукових досліджень, 2008. 144 с.
56. Морозов А. Еволюція та сучасний стан грошового обігу в Україні та світі URL: http://papers.univ.kiev.ua/ekonomika/articles/Evolution_and_current_state_of_monetary_circulation_in_Ukraine_and_world_18941.pdf
57. Науменкова С. В. Основні тенденції розміщення грошової маси та їх вплив на формування грошово кредитної політики Європи. *Вісник НБУ*. 2012. №1. С. 1925.
58. Наявна грошова маса в обігу України та її розміщення // Бюлетень Національного банку України. 2008. № 2. URL: <http://www.bank.gov.ua>.
59. Орлюк О. П. Банківська система України. Правові засади організації: монографія / за ред. О. П. Орлюка. К. : Юрінком Інтер, 2013. 240 с.
60. Орлюк О.П. Фінансове право. Академічний курс: підручник / за ред. О.П.Орлюка. К.: Юрінком Інтер, 2010. 808 с.
61. Основні засади грошово-кредитної політики на 2009 рік: схвалено Рішенням Ради Національного банку України від 15 вересня 2008 р. № 14.
62. Основні показники НБУ URL: <http://tsn.ua/groshi/nbu-prognozuyue-inflyatsiyu-v-ukrayini>
63. Офіційна інтернет-сторінка Європейського центрального банку. URL: <http://www.ecb.int>.
64. Офіційна інтернет-сторінка Національного банку Австрії. URL: <http://www.oenb.at>.

- 65.Офіційний сайт Банку Англії (Bank of England). URL: <http://www.bankofengland.co.uk>
- 66.Офіційний сайт Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua>
- 67.Папаїка О.О., Косова Т.Д. Центральний банк і грошово-кредитна політика навч.посіб. для студ. вищ. закл. Донецьк: ДонНУЕТ, 2009.340 с.
- 68.Педерсен І.О.Оцінка стану грошової маси в Україні / І.О. Педерсен // Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції. 2012. №6. С.83-87.
- 69.Постанова Верховного Суду України від 2 квітня 2013 р. № 21-77а13. URL: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu>.
- 70.Про банки і банківську діяльність: Закон України: від 07.12.2000 р., № 2121ІІІ. *Урядовий кур'єр*. 2012. № 8.
- 71.Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Податкового кодексу України: Закон України від 02.12.2010 № 2756-УІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 23. Ст. 160.
- 72.Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законів України щодо застосування реєстраторів розрахункових операцій: Закон України від 01.07.2015 № 569-УІІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 33. Ст. 327.
- 73.Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг : Закон України від 06.07.1995 № 265/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 28. Ст. 205.
- 74.Про застосування штрафних санкцій за порушення норм з регулювання обігу готівки : Указ Президента України від 12 червня 1995 року № 436/95 URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436/95>
- 75.Про затвердження Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні: Постанова Правління Національного банку України від 15.12.2004 № 637. *Офіційний вісник України*. 2005. № 3. Ст.155.
- 76.Про затвердження порядків щодо реєстрації реєстраторів розрахункових операцій та книг обліку розрахункових операцій: наказ Міністерства

- фінансів України від 14 червня 2016 № 547. *Офіційний вісник України*. 2016. № 56. Ст. 1952.
77. Про Національний банк України: Закон України від 20 травня 1999 р., № 679XIV. *Голос України*. 1999. № 112.
78. Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10 лютого 2010 р. № 1861-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. №№36, 1415, 1617. Ст. 133.
79. Рабушенко А. Дослідження рівня доларизації економіки України / А. Рабушенко, Д. Прийменко. *Матеріали XV студентської науково-практичної конференції «Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: погляд у майбутнє»*. URL: <http://www.dspace.uabs.edu.ua/bitstream/123456789/82951/>
80. Радзівський О. Суперечності доларизації економіки України в умовах фінансової глобалізації. *Економіка України*. 2010. №2. С. 16-23.
81. Савлук М. І., Мороз А. М., Пуховкіна М. Ф. *Гроші та кредит: підручник*. 3-тє вид., перероб. і доп. К. : КНЕУ, 2012. 598 с.
82. Савлук М. І. Грошово-кредитна політика Національного банку України та оцінка її ефективності. *Вісник Національного банку України*. 2013. № 1. С. 3-73. Чернівці, 2011. С. 84-89.
83. Савлук М.І. Нова національна валюта гривня працює на економіку України. *Фінанси України*. 2010. № 2.
84. Савлук М. І. Грошово-кредитна політика Національного банку України та оцінка її ефективності. *Вісник Національного банку України*. 2014. №1. С. 37.
85. Сарана С.В. *Фінансове право України: навч. посібник* / за ред. С.В. Сарани Полтава: Полтавський інститут економіки і права Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», 2008. 567 с.
86. Серый А. А. О некоторых вопросах аутсорсинга при операциях банков с денежной наличностью. *Деньги и кредит*. 2017. № 11. С. 3639.
87. Сизоненко В.О. *Фінанси та підприємництво: світовий досвід та практика України: навч. посібник* / за ред. В.О Сизоненка. Тернопіль, 2009. 254 с.

88. Ситник А.А. Финансово-правовое регулирование денежного обращения в Российской Федерации: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.14 «Административное право, финансовое право, информационное право» / А.А. Ситник. М., 2010. 187 с.
89. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / под. ред. А. М. Смитта: Соцэкгиз, 1962. 684 с.
90. Статистика. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua/Statist/index/htm>
91. Статистичні матеріали Національного Банку України Статистичний бюлетень (електронне видання) URL: <http://www.bank.gov.ua/Statist/Electronic%20bulletin/data/stat.pdf>.
92. Тургенев Н. И. Опыт теории налогов / под. ред. Н. Тургенева. Петербург: типограф. Н. Греча, 1818. 368 с.
93. Ухвала Вищого адміністративного суду України від 6 грудня 2016 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/63323280>
94. Горбунов О.Н., Грачев Е.Ю., Толстопятенко Г.П. Финансовое право: М.: ТК Велби; Изд-во Проспект, 2004. 536 с.
95. Химичев Н.Н. Финансовое право: учебник / под ред. Н.Н. Химичева. 3-е изд., перераб. и доп. М.: Юристъ, 2004. 749 с.
96. Мацелик М.О., Мацелик Т.О., Пригоцький В.А., Шкарупа В.К. Фінансове право: навч. посіб. К.: Знання, 2011. 815 с.
97. Кучерявенка М.П. Фінансове право: навч. посіб. / за ред. М. П. Кучерявенка Х.: Право, 2010. 288 с.
98. Воронова Л. К., Кучерявенко М. П., Пришва Н. Ю. Фінансове право України: навч. посібник. К.: Правова єдність, 2010. 395 с.
99. Орлюк О.П. Фінансове право: підручник / за ред. О.П. Орлюка. К.: Юрінком Інтер, 2010. 808 с.
100. Чухно А. Створення грошової системи України. *Економіка України*. 2008. № 11.
101. Шамрай В.О., Мельник О.М. Фінансове право України: навч. посібник. К.: НУБіП України, 2008. 525 с.

102. Шевцов А. І. Економічне зростання в Україні та пошук ключової ланки майбутнього розвитку. *Актуальні проблеми економіки*. 2009. № 3. С. 37-46.
103. Шпильківська О. В. Українська термінологія фінансового права: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. К., 2010. 22 с.
104. Эриашвили Н.Д. Финансовое право: учебник для вузов / под. ред. Н.Д. Эриашвили. М. : ЮНИТИ-ДАНА; Закон и право, 2000. 606 с.
105. Юров А. В. Деньги вчера, сегодня, завтра. *Деньги и кредит*. 2017. № 7. С. 312.
106. Юров А. В. Наличное денежное обращение в периоды спада и подъема экономики: проблемы, решения, тенденции. URL: http://www.asros.ru/media/File/news/YurovAV_Bank_of_Russia_November_2018.pdf.
107. Юхименко П. В. Монетарна політика і структурні реформи в економіці України / За ред. П. В. Юхименка. К.: Центр наукових досліджень Національного банку України, УБС НБУ. 2010. 143 с.
108. Federal Reserves Statistical Release. H3 (502); H6 (508). URL: <http://www.federalreserve.gov>.
109. Ferenczi B. Increasing efficiency in central bank cash operations and its impact on the commercial sector the Hungarian experience. URL: http://www.asros.ru/media/File/news/B_Ferenczi_MNB_Hungary_Moscow_2018_with_notes.pdf.
110. Foster E. What do we know about cash payments IACA's Global Payments Survey Project. URL: <http://www.asros.ru>.
111. International Financial Statistics. International monetary Fund. URL: <http://www.imfstatistics.org/imf>.
112. Lambert M. J. Effects of the Financial Crisis on Currency Demand. URL: <http://www.asros.ru>.
113. Tzvetkov S. Recent Developments of the Cash Cycle in Bulgaria. URL: <http://www.asros.ru/media/File/news/MoscowStefanLast.pdf>.